număr de telefon. Începuse să fie arhicunoscut pentru această înțelegere omenească pentru care unii — pentru a-și justifica comoditatea — îl blamau.

La un moment din istoria politică a țării, cînd crezurile politice cîte erau se încurcau contradictoriu, Ralea a fost acuzat de inconsecvență. Aparențele au fost uneori împotriva sa. Acest blam îl scotea din sărite, căci toată activitatea lui politică era orientată de două idei capitale : să nu te cramponezi într-o poziție din care nu mai poți face nimic pentru a da viață programului politic, idealului pentru care faci politică, și să accepți anumite poziții politice, fără a te speria de firma sub care vei activa, de îndată ce chiar în această situație poți realiza ceva din crezul tău politic. În politică, spunea el, nu e bine să aștepți cu încăpățînare și intransigență zeci de ani o conjunctură care să-ți permită aplicarea concepțiilor tale în tot ansamblul lor, căci s-ar putea ca aceasta să nu vie niciodată. Conjuncturile politice sînt capricioase și imprevizibile ; ele depind de factori interni, dar și de cei externi, care scapă analizei datelor cunoscute.

În politică, dacă vrei să aplici o concepție, să aduci o anume reformă socială de mare importanță și cu ecou îndepărtat în viitor, trebuie să profiți de orice împrejurare favorabilă, fără a te împiedica de firma sub care lucrezi.

Cu această rațiune, Ralea a izbutit de multe ori să realizeze, pentru acel timp, unele reforme democratice de mare îndrăzneală. Pentru aceasta trebuia desigur o tactică subtilă și mult prestigiu personal. Un guvern, oricît de reacționar, în acea vreme, ținea totuși să-și salveze fața cu o măsură democratică, constituindu-și astfel, fie și de împrumut, un cal de bătaie pentru zilele de opoziție. Ralea specula această slăbiciune pentru ca reforma democratică ce intra în planul tactic al oricărui regim să fie cea preconizată de el. Trecerea sa pe la Ministerul Muncii din acele vremuri a fost însemnată de multe legi sociale care cu timpul au dezvoltat o bază a democrației burgheze.

Ralea avea în această privință pasiunea omului de știință, care, după ce a ajuns teoretic la o anume con-

cluzie, își pune toată energia pentru a o traduce în practică, pentru a o experimenta. Politica lui Ralea era politica unui asemenea om de știință, a cărui cîmp de activitate era rînduirea socială. El vroia să confirme, să pună în practică toate ideile înaintate cu care venise de la Paris. Lucrul acesta l-au înțeles prea puțini, căci, ce-i drept, era și neobișnuit. Această nouă concepție politică ce-i aparținea, și care era a unui filozof și sociolog ce nu s-a mărginit să vorbească de la catedră, sau să se închidă într-o bibliotecă, explica faptul că toți acei care îl urmau erau intelectuali, intelectuali progresiști. Ajutoarele într-un asemenea „laborator" politic, trebuiau să aibă și ei pregătirea necesară, chiar atunci cînd a înființat un partid al său. Din cauza lipsei de demagogie și a ținutei sale, unii l-au considerat drept un om politic amator. Dar el era atît de departe de practicile politice de atunci, încît se complăcea să stea departe de vîltoarea politicianistă și să nu se apropie de ea nici ca amator.

Poate că această atitudine a lui nu era cea mai potrivită pentru o activitate politică ce solicita multe manifestări regizate, dar el nu și-a putut schimba felul lui de a fi.

În Moldova, între cele două războaie, politica implica multe riscuri. Din motive pe care n-am să le analizez aici, luase proporții o mișcare naționalistă. A fost mai întîi „cuzismul", care nu era nici el comod. S-a ramificat din el gruparea de concurență cu supralicitare, a gărzii de fier, mișcare fără scrupule față de adversari și a cărei metodă de lucru era violența, mergînd cu seninătate pînă la crime. Nu era comod să intri într-un sat și să te întîmpine fie și numai cîțiva gardiști înarmați, de obicei, cu ștăngi de fier. Cu ei, lupta politică nu sta într-un dialog. Nici nu-ți dădeau răgaz să vorbești. Uneori te atacau în păduri sau locuri izolate, pe drum, înainte chiar de-a intra în sat. Misticismul lor primar, pe care-l speculau conștienți, fanatizase c parte a țărănimii. Totul avea un caracter de înșelătorie, de înscenare grandioasă, în care naivitatea se amesteca laolaltă cu sălbăticia. Era ca un duh rău care cutreiera satele Moldovei, urmat de un fel de viclenie cu super-

stiţii şi ceremonial cu aspecte tragicomice. Teribil de serioasă era doar setea de sînge, cultul violenţei şi al morţii, atmosfera de teroare dezlănţuită, care se întindea din ce în ce mai mult. Adversarul firesc al acestei mişcări erau democraţii, oamenii progresişti de frunte.

Ralea era, fireşte, printre aceştia.

Intelectual sensibil, imaginaţie vie, om care iubea viaţa şi bucuria de a trăi, Ralea nu era un amator de aventuri sîngeroase, de lupte la drumul mare. Cavalerismul lui spiritual concepea lupta într-o variantă apropiată de invitaţiile şi bravada baladei gascone din *Cyrano de Bergerac*. Asemenea temperamente nu sînt oameni care să iubească riscul, în care, pentru nimic, gajul poate fi viaţa însăşi.

Dar convingerile lui politice şi consecvenţa faţă de ele i-au impus o soartă cu totul contrară temperamentului său. Dacă nu renunţa la ideile sale şi la dorinţa de a le aplica în viaţa socială, trebuia, vrînd-nevrînd, să înfrunte aceste riscuri. Să fii mereu ameninţat, să nu ştii niciodată cînd şi unde te atacă banda de asasini, să fii nevoit să dormi prin case străine pentru ca să-ţi salvezi viaţa era soarta de la sine înţeleasă a lui şi a tuturor acelor ce s-au opus nazismului şi fascismului în germene.

Obsesia unei hărţuieli crea nelinişti perpetue ca pe un front de luptă, da mereu bănuieli, închipuiri, viziuni. Uneori aveau loc scene tragicomice. La un moment dat, Ralea se refugiase în casa avocatului Dragomirescu, pe strada Dionisie Lupu, într-un mic bloc în formă de U. Prietenii îl vizitau acolo. Din cînd în cînd, el, sau unul dintre noi, ne aruncam privirea în stradă să vedem dacă nu se întîmplă nimic neobişnuit. O dată, vedem pe trotuarul de vizavi un tînăr care se plimba încolo şi încoace foarte agitat, ca şi cum ar fi fost un post de observaţie, o santinelă ce avea consemnul de-a supraveghea geamurile camerei lui Ralea. Se plimba chiar în faţa lor. Dar, nu aşa, ca o plimbare, ci nervos, agitat, uitîndu-se, pîndind mereu cînd înainte, cînd înapoi. Şi mereu se tot uita la ceas. Nu încăpea îndoială că legionarii descoperiseră ascunzişul şi îl supravegheau. Noi iar mai stăm de vorbă, iar ne mai uităm pe geam.

Enervați, ne uităm chiar prea des, la fiecare minut. „Individul", acolo, cu același pas zbuciumat. Și începuse să se uite la ceas des. Ce-o fi așteptînd ? ne-am întrebat : să vie altul ca să-l schimbe, sau trebuia să sosească banda ? Eu trebuia să plec. Se făcuse tîrziu. Dar cum să pleci ? Individul, acolo, tot mai frămîntat. Ne-am gîndit să anunțăm poliția, dar ne-am zis totuși că nu e ce credem noi, și am tot amînat.

Pînă ce... pînă ce sosi o fată drăguță și zveltă, aproape în fugă, și se aruncă în brațele „individului" nostru. Se îmbrățișau. L-am chemat pe Ralea la geam să vadă și el acest deznodămînt. L-a savurat cu mare deliciu și înțelegere.

Intelectual cu o fire mai degrabă timorată, ca orice om cu imaginație, a acceptat totuși ani întregi nenumărate riscuri de fiecare zi.

Cu timpul, atunci cînd s-au răzvrătit legionarii, cu toate că aveau puterea în mînă, viața lui Ralea a devenit tot mai primejduită. Nu mai avea nici un episod amuzant. A fost descoperit și dus la Prefectura de Poliție. A fost lăsat să aștepte pe-o bancă soioasă pe-un culoar, probabil destinat împricinaților sau condamnaților. Soarta lui părea pecetluită. Era evident că nu mai putea scăpa decît printr-o lovitură de roman polițist. Era doar la poliție ! Și-o fi petrecut atunci în gînd viața, cum se spune că se întîmplă în clipele de mare încercare ? ! Sau gîndurile erau amestecate în dezordine, ca niște mobile sub dărîmături, după un cutremur ? Asta a durat, cît ? După ceas, poate nu prea mult. În ființa lui Ralea însă, infinit....

Pînă ce s-a produs lovitura.

Mai erau în poliție grade superioare. Unul din ele, comisarul R., l-a recunoscut. Era un comisar dintre cei vechi. A luat o mutră severă și autoritară : „ — Dumneata urmează-mă !" Poruncitor, fără să încapă șovăire. Comisarul avea și o cravașă în mîna. Surprins, Ralea nu schiță nici el vreun semn de recunoaștere, și l-a urmat. Au coborît la subsol, prin culoare tainice și pustii, și l-a scos în stradă : „ — Pleacă repede, domnule Ralea !" Ar fi plecat repede și fără acest îndemn. Să nu ne

mai mirăm așadar și să strigăm că este neverosimil atunci cînd într-un film de aventuri eroul scapă ca prin miracol. Miracolul este de multe ori o întîmplare obișnuită. De aceea se și întîmplă destul de des.

După aceea — de data aceasta în mod evident amenințat și în neputință de a se mai apăra cu propriile lui mijloace — a fost și el, împreună cu Guță Tătărăscu, Constantin Argetoianu și alții, pus la adăpost forțat în chiar casa lui Argetoianu, unde avea drept pază o unitate militară. Au stat astfel mult timp acolo. Cu toată garda înarmată, siguranța era destul de relativă. Un „comando" de legionari nebuni puteau oricînd să repete măcelul de la Jilava, unde a căzut vicitmă nevinovată Victor Iamandi.

Firește că timpul li s-a părut mai lung decît cel cronometrat și că, toți fiind oameni politici, și l-au petrecut făcînd fel de fel de ipoteze. Interesante probabil, căci erau cel puțin doi oameni inteligenți, dacă inteligența mai servește la ceva în asemenea împrejurări. Dar tot atît de firesc mi se pare, așa cum îl știam, că Ralea să fi adus în această capcană stranie și puțin umor. În orice caz, în istorisirea lui de după eliberare, umorul domina. În amintiri, după ce ai scăpat din asemenea situații, cele mai grele clipe se pretează la umor. Ceea ce nu se întîmplă în ceasurile fericite. Este, așadar, pe undeva, o atingere între tragic și umor.

Și toate acestea se întîmplau unui om căruia îi plăcea atît de mult viața liniștită în casa lui, în mijlocul familiei, la birou, printre cărți, cu un manuscris în lucru! A înfruntat totul cu resemnare poate, dar nu fără curaj, fără a renunța la crezul său și la voința de a lupta pentru realizarea lui.

Cred că, prin 1940, stăteam 3 prieteni în același cartier: Ralea, Vianu și eu, la distanță doar de o sută-două de metri unul de altul. Această împrejurare, ca și nevoile de a schimba informații și păreri, ne îndemnau să ne întîlnim în fiecare seară. Și ne întîlneam, pe rînd, la cîte unul dintre noi. O făceam noaptea de la ora zece în sus, și cu mare grijă, pîndind de la fiecare colț de stradă înainte de-a ne avînta mai departe. Grupe de legionari în cămăși verzi și diagonale peste

umăr patrulau prin oraş, cu lanterna de buzunar în mînă şi cu revolverul în tocul de la şold. Te sileau să te legitimezi, te cercetau unde te duci, cine eşti, cu ce te ocupi. Cînd în seara respectivă ne vedeam adunaţi, răsuflam uşuraţi. După ce plecam fiecare la casa lui, ne telefonam imediat ca să fim siguri că totul e în regulă.

Într-un timp, deşi stăteam atît de aproape unul de altul, ne deplasam la aceste întîlniri cu maşina, căci legionarii nu prea opreau maşinile. Ralea era cel mai informat şi ne aducea totdeauna veştile cele mai noi. Discuţiile noastre nu se bucurau de-o atmosferă optimistă. O mare îngrijorare ne apăsa pieptul, creierii, suflarea. Restul nopţii îl petreceam în insomnii, luînd şi reluînd tot felul de ipoteze pe baza noii situaţii politice. Trei oameni paşnici, cu cele mai bune intenţii, care luaseră o alură de conspiratori. Şi, zău, nimeni dintre noi nu era pregătit pentru asta. Cel mai primejduit era Ralea, cel care ducea mai departe o acţiune politică efectivă, care era de fapt angajat în luptă. Asta, fireşte, irita mai mult şi invita, după mentalitatea gardiştilor, la suprimare. În lipsă de alt refugiu mai sigur, el dormea de multe ori la mine. Mai apoi, s-a refugiat un timp la o fermă de pe şoseaua Bucureşti-Ploieşti, unde-l adăpostea un prieten comun. A dormit apoi şi în casa în care locuiam, în satul Brătuleşti, unde aranjam să se întîlnească şi cu Petre Constantinescu, refugiat acolo la familia soţiei sale. Uneori, eu mă făceam că repar poarta de la şosea ca să pot supraveghea drumul, alteori prăşeam în grădina din faţă, oarecum travestit, în acelaşi scop, în timp ce Ralea şi Petre Constantinescu stăteau de vorbă în casă. O casă ce avea o ieşire şi în spate spre pădurea domeniului regal de la Scrovişte. Aşadar, de data asta Ralea devenise în adevăr şi conspirator. Poziţia lui politică şi consecvenţa trebuiau să-l ducă neapărat la asta.

În această mică locuinţă, cu o singură cameră, ne-a găsit pe toţi trei comunicarea de la radio din 23 August 1944. Ralea venise în ziua aceea mai devreme. El era

la curent cu tot ce se va întîmpla și ne spusese. Stam în preajma aparatului de radio, enervați, nerăbdători. Ralea fuma enorm și se frămînta prin casă. Așteptam. Cînd s-a anunțat vestea, bucuria noastră a fost indescriptibilă. Săream în sus ca niște copii, ne îmbrățișam fără rost. Pe urmă, n-am mai putut sta în casă; am plecat prin sat pe șoseaua care-l străbate de-a lungul. Satul vuia deja. Băieți, fete dansau pe drum, în noapte. Au trecut, nu știu de unde, două mașini. Cei dinăuntru stăteau aplecați pe geamurile deschise, făceau semne de bucurie și strigau. Era un mic spectacol de carnaval sătesc improvizat. Dar trebuia să ne manifestăm bucuria, să ne destindem după atîta încordare. Ce copii devin oamenii în asemenea împrejurări! Cîntam tot felul de cîntece și, bineînțeles, *Marsilieza*. „Bineînțeles" — și totuși nu știu de ce. Nu avea nici un sens. Era însă un cîntec de luptă și de victorie.

A doua zi, Ralea a plecat la București. Avea să se întîlnească cu Pătrășcanu, cu care a ținut mereu legătura.

*

Ralea era un voiajor înnăscut. Aceasta era marea lui plăcere. Mai presus de toate; am impresia chiar că mai presus decît lectura, decît filozofia și literatura, care, prin forța împrejurărilor, trebuia să-l imobilizeze la o masă, la un birou, atunci cînd el era un temperament esențialmente mobil. Agitația lui structurală, veșnica lui pornire de a se mișca, de a nu sta liniștit nici o oră pe loc; marea lui curiozitate deschisă asupra lumii, bogăția de senzații pe care și el i-o restituia pentru cele primite, mereu noi, nu se satisfăceau decît în voiaj. Un pictor inteligent care-ar fi voit să-i facă un portret interiorizat, ar fi trebuit să-l picteze într-o cabină de vagon-lits, cu geamul larg, sau la masa unui vagon restaurant din Orient-Express, ornamentat cu reclame de voiajuri exotice. Orizontul minții lui se armoniza cu lărgimea orizontului deschis în mers de marile călătorii. Am impresia că în tren se simțea mai în voie, mai în elementul lui decît acasă.

Călătoria lungă de altfel te familiarizează cu compartimentul de vagon-lits, odăiță de lectură și totodată de visare și somn. Ea creează iluzii plăcute de evadare în lumi de vis, în exotic, în ireal parcă. Dă o senzație de plutire, de zbor.

Nu cunosc, nici din viața trăită, nici din lecturi un alt exemplu de om care să-i semene mai mult decît Barnabouth, eroul lui Valery Larbaud, și deci Valery Larbaud însuși. Cu acest gînd, care se întărește mai afirmativ cu cît îl adîncesc mai mult, mi-i cu neputință să nu reproduc aici poezia lui Larbaud, cea mai semnificativă și mai evocatoare pentru plăcerea rară, universală, transcontinentală a unor asemeni călătorii în care trăiesc desigur amestecate nostalgii de spații :

Dă-mi vuietul tău, mare, și marea goană dulce,
Nocturna lunecare-n Europa luminată,
O, tren de lux ! și muzica neliniștitoare
Ce freamătă de-a lungul culoarelor în piele aurită,
Cînd dincolo de lăcuite uși cu-ncuietori de-aramă grea,
Dorm liniștit milionarii,
Eu, fredonînd, culoarele-ți străbat
Și-ți urmăresc drumul : Viena... Budapesta,
Amestecîndu-mi vocea cu-a tale-o sută mii de voci,
O, Harmonika-Zug !

Pentru întîia oară-am simțit plăcerea de-a trăi
Într-o cabină-a Nord-Expresului, între Wirballen și Iskov.
Alunecam printre pășuni, în care-atunci păstorii
Sub pîlcuri de mari arbori, ca niște mici coline,
Purtau cojoace crude și murdare.
(Opt ore dimineața, toamnă — și cîntăreața cea frumoasă
Cu ochii violeți cînta, alături, în cabină).
Și voi, ferestre mari prin care am văzut trecînd
Siberia și munții Samnium,
Castilia cea aspră și fără flori, și Marea Marmara
pe-o ploaie călduță !
Dă-mi, o, Orient Express Sud — Brenner — Bahn,
Miraculoasele tale vuiete surde și

Vocile vibrante — ale coardelor subţiri ;
Dă-mi respiraţia vioaie şi uşoară
A-naltelor şi zveltelor locomotive, cu mişcări
Atît de sprintene, — locomotivele rapidelor,
Ce trag uşor vagoanele gălbui cu litere de aur
Printre-ale Siberiei singurătăţi
Şi, mai departe, tăind Bulgaria plină de roze...

Ah ! Ar trebui ca aceste vuiete şi-această mişcare
Să intre-n poemele mele, să spună
Pentru mine viaţa-mi ce nu se poate spune, viaţa-mi
De copil ce nu vrea nimic să ştie, decît
Mereu să spere lucruri vagi, nedeslușite.

Am impresia că în această pasiune, a marilor voiaje în condiţiile civilizaţiei moderne, cu tot confortul, este şi o delectare pe care o dă luxul, căci pasiunea călătoriei cu clasa a 3-a sau pe osiile vagoanelor, zile şi nopţi de-a rîndul, este puţintel de altă categorie. Ralea n-ar fi călătorit ca Hogaş, pe jos, în opinci cu nojiţe, sau călare pe Pisicuţa, şi nici pe banca goală a clasei a treia, mîncînd într-o bucată de jurnal, pîne şi brînză sau chiar un pui rece cu carnea cleioasă, fript cu două zile înainte. Nu, asemenea voiaje ar fi refuzat, chiar dacă ducea la staţia terminus în insula Cytera.

Ralea era, integral, un om modern. Modern prin gusturi, prin gîndire, prin rafinare, prin stil de viaţă şi stil literar, prin degustarea comodităţilor pe care le oferă viaţa modernă, civilizaţia. Aceasta era, după gradul lui de cultură, condiţia umană corespunzătoare epocii.

Mişcarea şi viteza trenului, oricît de mare ar fi fost, nu-l mulţumeau. Avea totdeauna impresia că merge prea încet. Imaginaţia mergea înainte şi nu se mulţumea numai cu închipuirea, voia mereu trecerea la altă şi altă viaţă. De aceea, mişcării trenului îi adăuga mişcarea lui : se scula de pe canapea, se ducea pe culoar, privea peisajul de-afară, se întorcea şi relua cartea lăsată pe măsuţa de sub geam, fluiera, cînta, pleca din nou

la vagon-restaurant, pentru ca şi acolo să i se pară că totul stă pe loc, că se plictiseşte.

Această veşnică nerăbdare a dăunat operei sale. Ideile lui mergeau repede, mult înaintea transcrierii lor pe hîrtie. Corvoada aceasta lentă a scrisului îl scotea din sărite. Aglomera ideile în puţine pagini. Nu a fost un scriitor „de cursă lungă". Genul său preferat, potrivit temperamentului său, erau eseul şi notele, genuri de deplină libertate şi supleţă, genuri „scurte", cum sînt schiţele pentru prozatori. De aceea, marea lui bogăţie de idei, de frumuseţi originale de gîndire este împrăştiată ca o ploaie de stele, în articole scurte, în eseuri fără proporţii. Numai suma acestora, totalizată şi prezentată pe domenii într-un volum, poate reprezenta fidel şi global sistemul lui de gîndire, unitatea vederilor sale filozofice. Traversarea prin galaxiile ideilor avea, în spiritul lui, un caracter de călătorie în lumea abstractă, pe care o făcea cu aceeaşi delectare şi în acelaşi ritm.

Avea pasiunea jocului cu idei şi ipoteze noi care satisfăceau curiozitatea lui spirituală, şi de-aceea, citindu-i tot ce-a scris, ai impresia că a scris totul cu o mare plăcere, cu un sentiment de euforie, ceea ce izbuteşte să transmită şi cititorului. Orice aliniat nou e o minunată surpriză de gîndire şi de noutate, aşa că lectura seamănă şi ea cu spectacolul unei călătorii a sale, descoperind noi peisaje spirituale, noi privelişti sufleteşti, care te antrenează pînă la un sentiment de mare regret cînd ai ajuns la sfîrşit. Căci în gîndire şi în specularea ideilor, la Ralea, nu este, ca în călătoriile propriu-zise, un loc de ajungere ; orizontul larg se tot mută mereu înainte, nou, fără capăt, cum în fond şi sînt acele călătorii spirituale. Finalitatea lor ar atrage consecvent o oprire pe loc, o anchilozare, ceea ce nu este în spiritul înaintării ideilor.

Prin veşnica schimbare de decor, rezultat al înlănţuirii raţionamentului, opera lui Ralea, că e literară sau filozofică, suscită un mare sentiment de plăcere spirituală şi duce la o claritate şi o puritate de stil, vii şi unice.

A călători împreună cu Ralea era o delectare fără seamăn. Oricîte zile ai fi călătorit, vorba lui nu se

epuiza. Discuţii serioase, întîmplări hazlii, impresii despre oameni şi cărţi, toate se succedau ca un film desfăşurat de roţile trenului. Şi acel mereu du-te-vino la vagonul restaurant şi înapoi, cu parada oamenilor întîlniţi, pe care nu-i cruţa de-o caracterizare psihologică, totul da impresia unui film jucat, plin de neprevăzut şi de-o supremă libertate şi degajare. Trebuie să adaug aici, nu cu titlu de recunoştinţă în numele tuturor tovarăşilor lui de voiaj, ci din respectul adevărului, generozitatea lui largă în asemenea împrejurări. Parcă ar fi dispus de cheltuieli de reprezentare nu numai pentru străini, dar chiar pentru membrii delegaţiei pe care totdeauna o conducea.

La lucru, în comisiunile internaţionale pentru care ne deplasam, participa cu un calm extraordinar şi nu era niciodată surprins de vreo problemă. Aveam şi în noi înşine un sentiment de încredere izvorît din siguranţa lui. Intervenea liniştit, într-o vorbire perfectă şi la un nivel de mare înălţime. Misiunile lui la asemenea lucrări, ca cele de la UNESCO, erau atît de frecvente şi intervenţiile lui atît de deosebite, încît în cadrul sutelor de delegaţi se impusese ca o personalitate. Ajunsese la aceasta fără voia lui, fără a face excese de zel, fără a se arăta aferat şi important. Autoritatea lui nu se aduna din mărunţişuri ; era masivă, incontestabilă în structura minţii lui, care, pentru a străluci, nu avea nevoie de podoabe şi artificii. Cînd a dispărut, a fost parcă lăsat în bernă un portdrapel al tricolorului nostru de pe multe frontispicii de adunări internaţionale.

Mihai Ralea a fost şi unul din cei mai dotaţi critici literari. Avea acea primordială calitate fără de care critica literară e ca o rumegare a operei, care ajunge să facă din ea un fel de pastă uniformă şi sarbădă ; uşor de digerat. Din nenorocire, el s-a ocupat de puţini scriitori români şi străini. Dar despre acei despre care a scris, a spus cele mai juste şi mai subtile adevăruri. Ca în tot ce-a scris el, şi aici n-a înlocuit bunul simţ şi opinia clară şi directă cu dizertaţiuni diluate, care nu spun nimic. Cronicile sau notele lui literare pot servi de model. Textul lui se poate ilustra, după datele şi caracterizările lui, cu cele mai fidele şi reuşite portrete.

Marea literatură universală, cea care face osatura unei culturi adevărate, a format în el un judecător drept, fără măsluire, al operelor literare. Cultura lui asimilase tot acest tezaur universal. Pentru anii din urmă, a delectării mai comode, citea însă, fără ipocrizie, romane poliţiste. Erau lectura lui de voiaj. Poate că, aruncîndu-le pe geamul vagonului, a şi semănat pe întinderile Europei multe din aceste volume de care se debarasa după lectură. Dar nu l-a aruncat niciodată pe Simenon. Acesta era de mult autorul lui preferat. Mi-a spus însă odată că nu cutează s-o mărturisească. Şi n-a mărturisit-o într-un cerc mai larg decît atunci cînd a avut satisfacţia să citească în Gide că Simenon este cel mai mare romancier al epocii. Ralea a fost foarte satisfăcut de această întîlnire de gust literar, şi parada coincidenţa cu o adorabilă mîndrie. Fusese oarecum dezlegat să facă nestingherit de nici o frînă elogiul lui Simenon.

Nu ştiu ce l-o fi determinat pe Gide să aibă această apreciere, dar mi se pare perfect conformă cu neconformismul lui Ralea, cu tot temperamentul lui de căutător curios de viaţă, de om foarte interesat de mişcare, de nou, de inedit, de jocul distractiv al întîmplărilor. El a citit desigur şi romanele fluviu ale clasicei literaturi universale, dar nu era făcut pentru asemenea lecturi, care-l imobilizau zile şi săptămîni. El aprecia, cum apreciază unii viteza la automobile, „viteza" operei literare, mişcarea ei, ritmul, dinamica realităţii. Saturat de lectura clasicilor universali, se răzbuna, nu ştiu cum, cu lecturile uşoare de-o oră-două. Ştiu eu : poate că era în asta şi o viziune în viitor asupra evoluţiei literaturii, într-un veac al vitezei, al grabei, al timpului care ne biciuieşte şi care ne creează, chiar la cei mai calmi, o stare de nerăbdare interioară, ce nu mai poate suporta descrierea unei camere făcută pe 30 de pagini.

Citadin fiind în toată structura lui, ba chiar, în mentalitatea lui, locuitor de mare metropolă mondială, m-a făcut să mă întreb cum totuşi era un mare admirator al operei maistrului Sadoveanu, despre care vorbea cu foarte mare laudă şi cu mii şi mii de justificări.

Nedumerirea m-a urmărit mult, pînă într-o seară, acum vreo 15 ani, la rustica lui proprietate Dobrina, de pe dealul Huşului.

Mai întîi, chiar ideea de a-şi cumpăra o asemenea proprietate într-un loc izolat, înconjurat cu păduri : o casă de proprietar mijlociu de ţară, cu cerdac şi geamlîc, cu odăi de musafiri, cu vie, cu livadă, cu pivniţă, cu butoaie, cu o gospodărie întreagă... Nimic mai nepotrivit cu ceea ce mi se părea firea lui. Fusese în ideea acestei cumpărări o necesitate sufletească, de navigator pe mări şi oceane, care vrea să aibă un port al său, unde să ancoreze cîtva timp în linişte şi meditare ?

Am sosit odată acolo, debarcînd din Iaşi. Am „descins" în celebra gară Crasna, faimoasă tocmai pentru trenul-jucărie ce făcea curse Crasna—Huşi, avînd o haltă chiar la Dobrina, unde trenişorul se oprea fără a se simţi ofensat, ca o trăsură la scară. De pe peronul gării, se vedea drept în faţă, ostentativ parcă, întreaga fermă : casă, un nuc mare, via şi soarele, spre seară, lucind în ochiurile geamlîcului. Trenul însuşi — instituţie de stat, mă rog — căpăta astfel un caracter privat, familial, de parcă Ralea ar fi avut o droaie de copii şi trenul era jucăria lor.

Dar ca să ajung de la Crasna pînă acolo (poate vreo 20 de kilometri), ce canon ? Ce scuturătură în vagonetele-cutii, ce zgomot de fierărie zdruncinată, ce „*mal de mer*", ce tulburare fizică, ce dureri de cap ! N-am greşit eu, mai sus, cînd am intuit aici un fel de port pe uscat, pentru liniştirea tuturor măruntaielor.

Am găsit acolo doi oameni de ţară, pe Ralea şi pe Fetiţa, soţia lui, ataşaţi cu toate disponibilităţile afective acelui loc ce nu are nimic extraordinar. Am dat peste un Ralea ce se regăsise, întors parcă la locul penaţilor. După un dejun copios cu toate bunătăţile din darurile proprietăţii, inclusiv vinul propriei podgorii, şi după o siestă într-o odaie moldovenească, dar cu mobile ce aduceau aminte de Paris, am ieşit singur cu el pe cîmp, apoi în pădurea din jur. Trebuie să fi fost toamna, căci mi-aduc aminte să fi văzut în dosul casei bătîndu-se cercuri la

nişte butoaie. N-am uitat asta, căci butnarul bătea cu ciocanul cercurile într-un anume ritm muzical, de parcă ar fi bătut o toacă, butoiul gol dînd loviturilor un ecou plin şi depărtat.

Soarele în scăpătat lăsa lumină galbenă şi dulce peste gospodăria aceea tihnită, pe care o îngloba armonic, în peisajul mare şi grav al pădurii.

Atunci Ralea, care era tînăr şi în plină vigoare, mi-a apărut deodată altul, cînd îmi mărturisi la marginea pădurii :

— Uite, Demostene, aici aş vroi să fiu îngropat.

Cel care, cu inteligenţa şi cultura lui, mi se părea a fi dezlegat multe taine ale existenţei, care cutreierase lumea toată, mi-a apărut deodată simplu, legat de pămîntul acela de pe dealul Huşului, nevisînd alt liman decît o contopire, acolo, cu liniştea înserărilor şi răcoarea pădurii, ca un ţăran obosit ce-a căzut la marginea drumului.

A urmat între noi o tăcere, şi gîndurile fiecăruia au călătorit independente şi totuşi înfrăţite de viziunea aceluiaşi destin. Cultura, civilizaţia nu alteraseră fondul ancestral.

*

În ultimii ani ai vieţii, Ralea se simţea obosit, detaşat de lumea de-aici. Îngîndurarea lui nu era de filozof, ci de om, de fiinţă urmărită parcă de-un duşman neiertător. Şi el, care era atît de sensibil, atît de influenţabil de propriile lui indispoziţii, atît de obsedat de acel zid negru ce ni se ridică tuturor în faţă, apărea teribil de calm şi de resemnat. Era, pesemne, în asta, nu filozofia din cărţi, ci aceeaşi filozofie a celui ce care cu ani în urmă aspirase la tihna eternă în marginea pădurii de la Dobrina. Aveam mereu impresia că lichidase socotelile cu viaţa şi era într-o liniştită aşteptare. Nu-l mai interesa aproape nimic. Îşi continua ocupaţiile zilnice cu sentimentul vădit a unuia care a „demisiont“ şi mai girează pînă la numirea şi prezentarea succesorului. În această stare, poate că era pentru el o uşurare să se simtă copleşit

de o vastă plictiseală care-i cuprindea tot. Rar își mărturisea presimțirile.

Am fost atunci lîngă el cu o mare înțelegere omenească și cu sfîșierea conștiinței unei imense pierderi. Încercam să-l hotărăsc să mai scrie. Îl îndemnam să-și scrie memoriile. Ar fi fost extraordinare, și prin bogăția materialului trăit, și prin agerimea iute a judecăților și observației, și prin stil. Îmi tot spunea că a început. Odată chiar era vorba să încep a le publica în revista *Viața românească*, dar nu avea decît vreo două pagini. Îl îndemnam să scrie un articol despre Stere. Ar fi putut să scrie o carte întreagă. Era poate singurul care ar fi putut s-o facă. A promis, a amînat, a tot amînat, pînă ce mi-a spus că nu-l scrie. Chiar asta, care altădată l-ar fi interesat enorm, nu mai putea să-l facă să se regăsească. Toate acestea erau dintr-o lume care încă de-atunci, pentru el, era mică, mică, față de dimensiunile fără hotar ale universului fără sfîrșit pe care îl purta deja în el.

Trebuia însă să-l fi cunoscut bine dinainte pentru ca să-ți dai seama de trecerea aceasta a întregii lui vieți spirituale în celălalt tărîm, căci altfel, din oboseală sau din noblețā și demnitate, nu era decît mai calm, mai adîncit în el.

Și pînă și de prieteni parcă se despărțise. Era cu ei la fel de cald și de prietenos, dar totul avea acum o tonalitate vagă de rutină, de politețe, așa cum este între doi îndrăgostiți după ce s-au explicat, au hotărît despărțirea, dar mai continuă să se vadă.

Mihai Ralea n-a dispărut brusc și năprasnic în noaptea aceea de august cînd s-a stins, ci s-a retras parcă încet, treptat, discret, cu aceeași noblețā cu care a trăit.

Și parcă printr-un paradox al echilibrului care încearcă să se restabilească, mi-au trecut deseori prin minte, seri și nopți — nu prea multe, — de petrecere între prieteni. Sînt singurele petreceri la care am fost, lipsite de orice aspect vulgar în vorbe și atitudini. Orgia — căci orgie era — era una spirituală, de glume și spirite scăpărătoare. Ecourile de altădată voiau parcă să învioreze prezentul, dar nu izbuteau decît să-i dea, prin contrast, o și mai mare melancolie.

În viaţa plină a lui Ralea au fost şi alte întîmplări, de care lumea curioasă s-a interesat mai mult. Dar pe acelea, cu tot ce era aparent şi cu tot ce constituia taina lui intimă, nu vreau să le reînviu aici, din discreţie, din respect pentru acea latură a vieţii în care orice amestec este o profanare. E marea dramă a vieţii lui, o dramă în care, ca în una din marile opere ale lui Shakespeare, toţi eroii au pierit, înălţînd totul la dimensiuni de mit.

## IONEL TEODOREANU

Altul dintre elevii Liceului Internat din Iaşi, în acel timp, purtător de „aură" din naştere, a fost Ionel Teodoreanu. Era cu vreo trei clase în urma mea. După mentalitatea de atunci, conform obiceiului, nici n-ar fi trebuit să iau act de existenţa lui. Dar asta nu se putea. Îl distinsese acel plebiscit ocult al elevilor, despre care am vorbit şi care-l încununase ca un fel de zeitate a lor, pe deasupra tuturor premianţilor şi a ceea ce se chema „băieţii buni".

Se distinsese şi la profesori, nu atît printr-o cunoaştere perfectă a materiilor ce se învăţau în şcoală, cît prin spiritul, prin „personalitatea" lui deosebită, printr-un fel propriu de-a ierarhiza valorile vieţii, prin considerarea mai presus de toate a unor preocupări în afară de cadrul strict didactic, pe care le-am putea numi artistice. Era frumos ca un mic zeu, care adulmeca viaţa cu nările umflate, cu ochii avizi. Era bine legat, fără să aibă înfăţişarea dezagreabil atletică a unor adolescenţi; un trup armonios şi stilizat, de-o perfectă armonie. La început, selecţia lui de consensul general al elevilor, pe această bază, a minunatelor lui calităţi fizice, se făcuse. Le pusese în evidenţă eleganţa cu care făcea orice sport. Practica de altfel numai sporturi elegante în sine, pe care le stiliza cu o artă şi o imaginaţie excepţionale : patinajul, tenisul, skatingul. Nu făcea nici un sport violent, deşi ca spectator avea pasiunea lor. Îi plăcea, de pildă, boxul şi era unul din prietenii susţinători ai unui boxeur celebru pe vremuri : Spakov. Marea lui pasiune sportivă mi se pare a fi fost patinajul. Nu, aşa, simpla lunecare

pe gheață, mai mult sau mai puțin rapidă, ci patinajul artistic, pretext de inspirații, fantezie și imaginație, cu minunate evoluții neașteptate și inedite, ce însemnau arabescuri și filigrane ca un desen savant și complicat, trasat cu metalul subțire pe placa lucie a gheței, ca pe-o marmură șlefuită și lină.

Iarna, în orele libere, se ducea cu patinele în mînă atîrnate ca un vînat exotic, la patinoarul Iașului, din preajma uzinei electrice, în vale, pe lîngă gară. Cînd își punea patinele, parcă și-ar fi pus aripi. Și se dezlănțuia în fantezia figurilor toată viziunea imaginată a „jucăriilor pentru Lili" de mai tîrziu, înscriind pe luciul gheții poeme întregi de linii, un nou limbaj al visului ce se desprinde de pămînt și lasă doar ca o urmă subțire linii ce ascundeau o imaginație neînchipuită. Toți ceilalți patinatori păreau ologi, cu ghiulele de picioare — tăietori de lemne pe gheață. Parcă-ar fi fost o școală de reeducație fizică un mic parc de promenadă pentru o colonie de infirmi de picioare, de anchilozați ce încearcă să se salveze.

Apoi, cînd își dădeau seama de asta, toți se retrăgeau pe margini, puțin jenați, și deveneau și ei spectatori ca toți ceilalți pietoni veniți acolo numai pentru „numărul" Ionel Teodoreanu. Artă era la el totul : și ținuta falnică a capului său, năpădit de-un păr creț, în dezordine, ca răvășit de-o mînă gingașă de fată îndrăgostită, în mișcările mlădioase ale trupului care mînau parcă ondulațiile unei melodii, pentru ca deodată să zvîcnească brusc și să se oprească tot brusc din iureș.

Erau uneori familii întregi care veneau la patinoar să-l vadă, ca la un spectacol rar. Astăzi, televiziunea a familiarizat patinajul artistic, dînd diferite concursuri internaționale, dar pe-atunci era o artă neștiută și cu atît mai atrăgătoare. Inima multor fete a bătut atunci să spargă pieptul de emoție, cu atît mai mult și mai impresionant, cu cît Ionel Teodoreanu avea aerul că nu-și dă seama de loc de ceea ce se întîmplă în jurul lui și își continua evoluțiile cu o seriozitate și o concentrare ce nu îngăduia nici o familiaritate. Arta, ca orice creație, ca și cea biologică, e un act grav. Toate sporturile pe care le făcea Ionel Teodoreanu le făcea artistic și cu gravitate.

Skatingul era pe-atunci un sport nou. Aş putea spune că el l-a adus în Iaşi. L-a popularizat însă cum n-ar fi făcut nici cea mai modernă agenţie de publicitate: circula astfel în tot oraşul fără să se sinchisească de nimic. Făcea paşi mari cu gesturi de înotător, luneca uşor ca împins de la spate de un suflu nevăzut, se avînta într-o cursă nebună. Poate că dacă ar fi mers stîngaci, zgomotul lor sfîrîit ar fi enervat trecătorii, dar aşa, toţi ştiau cine este, toţi erau îngăduitori. Era adolescentul iubit al Iaşului, tînărul lui zeu.

Cascada lui de imagini de mai tîrziu venea din acelaşi dar înnăscut. Era un tînăr dezmierdat de toate muzele.

Ionel avea în timpul acela doi fraţi : Alexandru, alias Păstorel, şi Laurenţiu, alias Puiuţu. Amîndoi deosebit de inteligenţi şi fermecători. Puiuţu, cel mai mic, mi se pare a fi fost cel mai „complet", cu haruri multiple şi echilibrate. Şi fizionomia lui avea o dulceaţă emoţională de copil. Cu toate că toţi erau în clase mai mici, aşa că în mod normal ar fi trebuit să facă parte din mulţimea anonimă, erau toţi trei şi cunoscuţi şi iubiţi de tot liceul, afară de Păstorel, pe care nu-l putea suferi profesorul de matematici Constantinescu, zis „profisirul", din cauza farselor şi glumelor pe care le făcea pe socoteala lui şi despre care, nu ştiu cum, aflase. Dar asta, departe de a-i ştirbi afecţiunea celorlalţi, i-o sporea.

I-am cunoscut aşadar pe toţi trei în chip firesc, ca elev şi eu al Liceului Internat cu toate că ei fiind externi erau mai puţin împreună cu noi, internii, care ne vedeam de dimineaţă pînă noaptea. Nu-mi explic însă şi nici nu-mi amintesc cum se face că m-am împrietenit cu ei, cu toţi trei, şi cu o prietenie care s-a legat şi mai strîns, după ce eu am terminat liceul, adică atunci cînd şi prieteniile strînse se relaxează. În primul an de studenţie, adică de îndată ce am fost liber, am început să mă duc şi la ei acasă, unde am fost acceptat cu generozitate şi simpatie şi de toată familia, adică de părinţi şi de mătuşa lor, Florica Muzicescu, celebra pianistă.

Tatăl „Teodorenilor", Oswald, era avocat ; un mare penalist, cu multă experienţă şi cu un dar de vorbire puţin obişnuit. Locuia bineînţeles în Iaşi, unde şi era

înscris în barou, dar avea o faimă extraordinară în toată țara și era un avocat „pe țară". În aceeași săptămînă, pleda la București, la Craiova și la Curtea de Juri din Botoșani. Oriunde. Era binecunoscut în trenuri, pe toate traseele, la cele mai bune hoteluri din capitalele de județ. Sprinten și la trup, ca și la minte, azi era aici și mîine în celălalt capăt al țării. Descindea în plină Curte cu Juri sau în ședința Curții de Apel, direct din trăsura care-l aducea de la gară, cu geanta lui umflată ca un geamantan. Cu vaste cunoștințe de drept penal, cu o mare experiență, bun și spontan cunoscător de oameni, conștiincios și foarte inteligent, el era întotdeauna angajat în cele mai celebre procese penale ale timpului. Mă gîndesc acum ce extraordinară cronică a vremii și moravurilor ar fi putut el să scrie cu materialul pe care-l deținea !

Muncea enorm, mereu tracasat, dar totdeauna vesel, optimist și glumeț. Acasă, la Iași, era destul de rar. Cînd mai scădea fluxul crimelor, al falimentelor și escrocheriilor. Sosea cînd nu se aștepta nimeni. Nu putea doar să știe dacă se judecă sau se amînă un proces. Am făcut avocatură aproape 40 de ani, am cunoscut mii de avocați din toată țara, dar un al doilea ca el nu era și cred că nici nu a fost. Unde era cauza mai grea, unde împricinatul era pîndit de temniță lungă sau militarul de plutonul de execuție, el era chemat ca un mare medic.

Mama „Teodorenilor", Sofia Teodoreanu, o doamnă foarte distinsă și înțeleaptă, era fiica celebrului Gavril Muzicescu, binecunoscut în istoria muziografiei românești. Darul lui excepțional pentru muzică a fost moștenit de cele două fiice ale sale, Sofia și Florica — amîndouă mari pianiste. E destul să spun că Florica Muzicescu a fost profesoara de pian a lui Lipatti. Cine a cunoscut pe cei trei frați își poate ușor închipui ce greu de stăpînit erau și ce multă abilitate trebuia ca să ajungi la acest rezultat. Am impresia că părinții au adoptat sistemul cel mai bun pentru niște copii inteligenți, oricît de zvăpăiați erau : i-au lăsat liberi, de capul lor. Și pe cît se știe, s-au descurcat cum nu se poate mai bine. Se vede că ei cunoșteau „stofa" și au avut încredere în ea.

Pe vremea aceea nu existau cămine studenţeşti, şi, în orice caz, chiar studenţii cei mai lipsiţi preferau „gazdele“ — în general nişte doamne în vîrstă, fără prea multă avere, care dădeau cu chirie, de preferinţă studenţilor, mici camere mobilate. Păcat că în literatura noastră, pe cît ştiu, numai Gib Mihăescu a scris despre această viaţă studenţească de camere mobilate, închiriate cu luna, despre mutările frecvente, despre tot felul de aventuri legate de asemenea trai boem. Topîrceanu, în *Balada chiriaşului grăbit*, a schiţat şi el ceva şi din farmecul şi din tristeţea acestei vieţi cu totul aparte.

Ca student, am luat şi eu aşadar o cameră cu chirie, mai întîi la o doamnă care avea la începutul străzii Păcurari două rînduri de case scunde, faţă în faţă într-o curte mai jos decît strada şi unde între fiecare patru pereţi, oricît de apropiaţi, era un student ; o adevărată colonie. Închiria pe scară industrială, şi eram acolo studenţi de la toate facultăţile şi din toţi anii. Pe cei nou veniţi îi lua sub protecţia şi îndrumarea lor cei din ultimul an. Uneori, cînd erau mai înstăriţi, îi speculau ; pe alţii îi şi mai băteau. Am stat acolo un timp cu fratele meu. Dar după un an, cred, fratele meu a terminat universitatea şi, rămas singur, m-am mutat mai aproape de facultate, pe strada 40 de sfinţi, chiar lîngă biserica cu acelaşi hram, la un căpitan pensionar, domnul Popovici. O casă cochetă, singurul chiriaş, bineînţeles cu intrare pe din dos.

Aşezarea acestei case avea un mare avantaj. Era geografic aşezată între Liceul Internat şi casa Teodorenilor din strada Kogălniceanu. Avantajul consta în aceea că mai ales Păstorel, ieşind pe la ora 4 după-amiază de la liceu, în drum spre casă, intra aici unde... Unde lîngă uşă, pe-o masă dintre acelea cu postav verde deasupra, pe care se joacă de obicei cărţi, era o damigeană de vin. Tata venea aproape în fiecare lună la Iaşi să mă vadă şi cu acest prilej îmi aducea o damigeană cu vin bun dintr-o mică viişoară pe care-o aveam în dosul casei. Îngrădirea ei de nuieluşe se uscase şi se stricase. Rămăsese sticla ei goală şi, umflată cum era, părea ca văzută prin lupă, obeză şi diformă. Găseam pe masă, în semn de trecere, pe-o foaie de caiet pe care, pe faţă, erau nişte

traduceri latinești, scris repede de mînă : „Am fost, am băut, am plecat". Nu spunea că a și învins! Obiceiul acesta repetat a fost de natură să întărească prietenia noastră. Și am început și eu să trec la el acasă, deși nu avea nici o damigeană. În nici un caz, nu una plină, căci nu le putea suferi în această stare.

Pe urmă, doamna Teodoreanu mi-a propus să dau lecții de latină lui Puiuțu. De la prima lecție am înțeles că acesta a fost pretext pentru a mă ajuta fără să mă ofenseze. Aflase că o duc greu. Într-o seară, întîrziind mai mult în cele două camere ale băieților, cînd i-a chemat pe ei la masă, m-a invitat și pe mine. Și de-atunci am tot fost invitat. Aveam locul meu la masă. Dintr-un punct de vedere, Oswald și Sofia Teodoreanu mai aveau un băiat adoptiv. Viața aceasta împreună de fiecare zi a făcut o schimbare și în sentimente: eram cu adevărat ca niște frați. Ca cel mai mare, eram confidentul tuturor. Și cînd au crescut, aveau nevoie mare de-un confident pentru a se lămuri în anumite încurcături complicate : toți trei iubeau aceeași femeie. La început, fiecare se considera unicul ; numai confidentul cunoștea toate actele și toate personajele piesei. Situația părea fără ieșire, cum sînt deobște asemenea situații la 16—17 ani. Și ce definitiv și cumplit a rezolvat-o timpul. Astăzi nici unul dintre cei patru protagoniști nu mai este în viață.

În vara anului 1914 a izbucnit în Occident primul război mondial. Ca întotdeauna, atacarea Franței a stîrnit în lumea întreagă indignare și emoție. Mulți tineri din toate țările s-au înscris ca voluntari. Era suprema mărturie de adeziune. Atunci, prea simpaticul, adolescentul, inimosul Puiuțu a făcut tot ce-a putut, mobilizînd, contra voinței lor, părinții și multe cunoștințe cu trecere, pentru a fi acceptat ca voluntar în aviația franceză. O viziune romantică a războiului, întrevăzut într-o versiune modernă a altor trei mușchetari. Puiuțu citise și *Cyrano de Bergerac*. Și aviația evoca atunci varianta unei aventuri eroice ieșită din comun. Nu a trecut mult și a venit vestea că în timpul unui exercițiu la aterizare, un alt avion a venit peste al lui, și Puiuțu a fost omorît, cu manșa în piept. Lupta lui pentru plecare

'usese atît de înverşunată, se vede, pentru ca destinul său să se îndeplinească neapărat. Avea de altfel atîtea calităţi, încît trebuia să ne închipuim că se va pierde în prima tinereţe. Zîmbetul lui cald purta în el o emoţie ascunsă, ce venea din nu ştiu ce adîncuri nelămurite, şi o tristeţe vagă, aşa cum simţi în faţa unui peisaj prea frumos. A murit înainte de a fi putut să se definească. Lecţiile de latină pe care i le-am dat şi comentariile pe baza textelor latineşti mi-au dat prilejul să-l cunosc mai bine, mai total. Erau în el posibilităţi incalculabile şi imprevizibile. Ştiu eu ce ar fi devenit ? Se desăvîrşise în el o sinteză a celor mai frumoase daruri a celorlalţi doi fraţi, cărora el le adăugase, chiar la vîrsta aceea, un echilibru neobişnuit la anii lui, o judecată foarte matură.

Războiul a învălmăşit totul, oamenii şi lumea. Ne-a cuprins şi pe noi, pentru a ne tăvăli în aceeaşi oroare de sînge şi noroi. Puiuţu a rămas în amintiri, doar ca o stea căzătoare, pe care ai văzut-o străfulgerînd dinspre zenit la orizont, lăsînd o dîră subţire de lumină, după care noaptea îşi continua liniştea netulburată.

Au trecut ani. Mai tîrziu, după ce pacea şi-a luat în primire orînduirea vieţilor omeneşti, într-o dimineaţă, dintr-un vagon de colete din trenul ce venea de la Bucureşti, a fost coborîtă, în mijlocul unui grup de prieteni cutremuraţi, o mică lădiţă ca de recrut, în faţa căreia ne-am descoperit cu capetele aplecate de apăsarea amintirilor. În lădiţă erau osemintele lui Puiuţu. Erau în tinea lor atît de tinere, de fragede, de neîmplinite, încît nici nu ştiu cum vor fi rezistat la trecerea timpului. Onorurile date n-au adus mîngîiere nimănui. Aşa a fost revederea mea cu el. Mută, fără vedere, mistică parcă, aşa ca într-o şedinţă de spiritism. O splendidă viaţă înainte, irosită prea de timpuriu, dar mi se pare neînchipuit de frumos, aşa cum s-ar fi cuvenit şi într-o deosebit de înaltă operă de artă, într-o tragedie shakesperiană — dar mai simplu, nu ştiu cum : mai firesc.

Astfel, cercul acela s-a restrîns. Prietenia s-a reluat, îndeosebi în aceeaşi casă din strada Kogălniceanu, între aceiaşi oameni, şi totuşi între alţii. Încercările războiului, cu viziunea clasică a morţii la fiecare pas, cu hazardul mereu aruncînd zarul sub ochii noştri, a dat un alt gust,

amar și grav, vieții, dar, ca în fața marilor primejdii, ne-a strîns și mai mult laolaltă, pentru a ne putea apăra parcă.

Părăsisem un anumit stadiu al vieții, pentru ca după război să constatăm că nu-l mai putem regăsi și relua și să intrăm în alte ocupații, în alt ritm, într-o nouă etapă a vieții, cu altă mentalitate, cu altă filozofie. Și totuși, esențial și intim rămăsesem la fel, cu aceeași tonalitate sufletească, cu aceleași preferințe : Păstorel, cu o sfidare și mai donchijotească a vieții și cruzimilor ei, eu, cu același sentimentalism incurabil, agravat de-o compasiune care cuprindea parcă toată specia umană. Ionel, care nu cunoscuse mizeriile și groaza războiului, cu aceeași viziune înflorită a unui univers de sărbătoare.

Am intrat toți trei, după vîrstă și pregătire, în vîltoarea vieții, cea care macină substanțele intime ale sufletului omenesc și uniformizează pînă la monotonie. Orice adolescent, în clipa cînd intră în viață, adică în acel rual social care-l obligă să-și cîștige existența, este un mutilat. Eram toți, în acest înțeles, „mutilați" de război ; deveneam acum, treptat, „mutilați" de pace.

Ceea ce a scăpat din aceste prefaceri și încercări ne-a apropiat și mai mult, și ceea ce salvasem astfel era pasiunea noastră pentru literatură — cum se spune astăzi „Creația" noastră. „Inter arma", revista *Viața românească* tăcuse. În prima primăvară de pace a început să miște să aspire după viața pierdută. Dar era, fizicește, slăbită. A apărut atunci un vlăstar : *Însemnări literare* — cum s-ar spune, o *Viață românească* de buzunar. Împuținată dar păstrîndu-și totuși aceeași ținută. Se mai cunoștea că este ea.

Rutina vieții, care nu are imaginație și-i tradiționalistă pînă la monotonie, m-a confiscat cel întîi pe mine studentul din strada 40 de sfinți era acum, la 24 de ani căsătorit, cu răspunderi, la casa lui. Dar nu fusese obișnuit ca vreo casă să fie doar a lui. Aveam și eu unde primi pe Ionel și pe Păstorel. Am crezut chiar că pot adăposti și redacția și administrația noii reviste — acolo într-o singură odăiță.

O experiență nenorocită. Dar ce frumoasă a fost !

Căsuţa-redacţie era situată la vreo 6 metri de îngrădirea de la stradă, alcătuită din ochiuri de sîrmă. În gardul acela băteau cei din direcţie : Mihai Sadoveanu — cu băţul de cireş, Ibrăileanu — cu cel de corn, amîndouă groase, un fel de arme ofensive, bastoane „socialiste", şi Topîrceanu — cu beţişorul lui subţire, delicat, de promenadă. Băteau de prevedere ; să se anunţe, că aveam un cîine rău. Nu ştiu de ce cîinii care nu au ce păzi sînt cîini răi. Poate din rancună. Înăuntru se alcătuia numărul săptămînal, următor. Revista avea puţine pagini, şi colaboratorii *Vieţii româneşti* în şomaj erau mulţi. Dar „şedinţa" se prelungea cu alte discuţii literare.

La una din acestea am propus doi colaboratori noi : Ionel Teodoreanu şi Alexandru Al. Philippide, care erau la primele lor lucrări : Ionel, la *Jucării pentru Lili ;* Philippide, la poezia *Clopotele :*

> Nebunii intră pe furiş în casă
> Şi tac din gură şi s-ascund sub masă ;
> Că trebuie să ştiţi că din clopotniţi
> Îndată clopotele au să zboare.
> În cavalcadă, către soare
> Şi-au să se-ntoarcă liniştite, la trap,
> Să ne cadă pe cap,
> Să ne cadă pe cap !"

La a doua şedinţă am făcut prezentările, şi noii aleşi au citit din ceea ce scriseseră, şi colaborarea lor asiduă a început. De fapt, au intrat în literatură doi scriitori care au ţinut cu cinste afişul, unul — pînă la sfîrşitul neaşteptat al vieţii, celălalt — şi acum, de-a lungul unei jumătăţi de veac. Prezentîndu-i, să spun drept, nu am avut nici o emoţie; ştiam bine ce pot ei. Aduceau fiecare fructul unui talent, al unor alese lecturi, al unor spirite originale, care au reînnoit, fiecare în felul său, literatura de pînă atunci.

Lili, căreia îi adresase Ionel jucăriile sale stilistice, jocul lui sprinţar de imagini, nu era o fiinţă imaginată. Ionel o cunoscuse întîmplător în Iaşi, cu toate că ea locuia în Bucureşti.

Temperamentul lui Ionel deveni şi mai expansiv, şi mai plin de viaţă, şi mai volubil. Secretul acestei trans-

formări vitale era simplu : îmi scoase din portofelul lu
o fotografie mică, ce reprezenta un cap inteligent și fi
de fetiță : Lili. Și mi-a spus : m-am logodit ! Această Lil
s-a dovedit a fi o femeie extraordinară. Grupul nostru
a mai cîștigat un prieten, cultivat, inteligent, subțire
care și el ne-a adoptat. În perioada grea ce am avut cu
toții de traversat prin anii 30—40 ai acestui secol, Lil
s-a dovedit și un om nespus de energic și de vrednic
și din alt punct de vedere. Mai întîi, a născut doi băieți
doi gemeni, nespus de simpatici, pe care i-a îndrăgit to
Iașul. Cine nu-i știa pe Gogo și Afani ?! În timpul lip-
surilor teribile ce au urmat după primul război mondial
Lili a luptat eroic, învingînd toate greutățile, pentru a-ș
aproviziona familia. Mică la trup, o vedeai alergînd cu
pași neverosimili de mari pentru făptura ei după niște
melasă, după niște mălai, după o bucată de carne... de
cal. Iar, cînd seara, stăteai de vorbă cu ea, te-ai fi cre-
zut într-un celebru salon literar parizian din secolul al
XVII-lea. O extraordinară povestitoare : cu spirit, cu
ironie, cu imaginație, cu idei, cu sensibilitate, cu finețe...
În acest timp, Ionel Teodoreanu, mutat la București
lupta cu o forță de om deprins cu competiția, pentru
a-și cuceri locul de frunte, pe care l-a ocupat netăgăduit
în baroul de Ilfov.

Prins în timpul anului de treburile, cînd grotești,
cînd captivante ale tribunalului, cu clienți de toate ca-
tegoriile și pricini de toate moravurile, nu avea răgaz
să scrie literatură decît în cele două luni de vacanță de
vară, în iulie și august, cînd se refugia cu Lili și cu
copiii, cînd la mănăstirile din Moldova, cînd la Borsec..
unde scria un nou roman. Acolo se izola într-o cameră
sau în grădină, nu vedea pe nimeni și lucra de dimineață
pînă seara. În cele două luni de vacanță, scria un roman
cu regularitatea cu care pomii fructiferi dau rod în fie-
care vară. Cît lucra, era concentrat, ursuz, dezagreabil
cînd termina, era cuprins de o mare euforie, devenea
din nou volubil, glumeț, antrenant, cu manifestări dez-
lănțuite de copil eliberat și fericit. Lili cunoștea acele
indispoziții ale „facerii“ și se eclipsa, restrîngîndu-și
cercul familial la copii.

Operele lui, în cea mai mare parte de imaginaţie, se bucurau de un succes foarte diferenţiat. Imaginismul lor excesiv, deşi de cea mai bună calitate şi cu totul surprinzător şi original, nu plăcea unora. Dar tineretul făcuse din el reprezentantul lor cel mai autorizat, cel care răspundea nevoii lor de poezie şi romantismului vîrstei. Eroii romanelor erau de îndată adoptaţi ca nişte fiinţe vii şi iubite de cititori şi cititoare, ca nişte prieteni de fiecare zi. Ionel Teodoreanu a corespuns în epoca sa cel mai bine, mai complet gustului şi cerinţelor literare ale tineretului. Multe din scrierile lui au ceva din fermecătoarea ambianţă din *Le Grand Meaulnes*. Toată atmosfera romanelor lui Ionel Teodoreanu corespundea viziunilor între vis şi viaţă, între imagini şi realitate, ale tinerilor. El a fost cu adevărat tînărul vrăjitor al tinerilor. Îl căutau pe stradă, îl admirau de departe, mergeau în urma lui. Ziua în care Ionel da autografe făcea din librăria respectivă un mare festival al tinereţii. Eroii, eroinele lui : Olguţa, Dănuţ deveniseră colegi aievea cu fetele şi băieţii de liceu. Ceea ce din viaţă trecuse în literatura lui se reîntorcea în viaţă, transfigurat de o aureolă mistică şi atrăgătoare. Tinereţea acelor ani a fost vrăjită de opera lui Ionel. Dacă şi acum acea operă reeditată se epuizează într-o singură zi într-un tiraj de o sută de mii de exemplare, este că zeci şi zeci de mii de tineri de atunci o recitesc astăzi cu nostalgia şi reeditarea vrăjii din adolescenţă şi se regăsesc în ea, aşa cum au fost acum 40—50 de ani. Oameni maturi astăzi, poate chiar bătrîni, pornesc conduşi de scrierile lui Ionel, precum Marcel Proust, „în căutarea timpului pierdut". Farmecului tineresc al acestei opere, în care băieţi şi fete se regăseau cu prospeţimea şi cu poezia adolescenţei lor, i se alătură acum melancolia dulce a timpului regăsit, care sporeşte şi plăcerea lecturii şi sensul operei.

După cît ştiu, nici asupra unui scriitor părerile n-au fost atît de împărţite, atît de extrem de contradictorii, între negare absolută şi admiraţie dezlănţuită. Dar iată că, dacă timpul e judecător, el judecă şi astăzi ca şi acum 40 de ani. Reeditarea ce a început se bucură de un succes unic. Tineretul are un fond etern, acela al fanteziei şi imaginilor, acel al unei reverii mai mult decît roman-

tice, căruia îi corespunde încă atît de bine literatura lui Ionel. Tineretul nostru nu este, ca în Apus, secătuit de candoare şi vis, nu a devenit nici cinic şi nici sceptic ; el îşi păstrează prospeţimea vîrstei, ca pe-un stindard alb-albastru al tinereţii, această primăvară a vieţii... În evoluţia mentalităţii adolescenţilor au survenit desigur mari prefaceri, care au stimulat în condiţii noi dragostea de vis şi fantezie, care face frmuseţea anilor 20. Există un fond uman etern, specific vîrstei tinere, pe care Ionel Teodoreanu l-a intuit perfect. De aceea, în ciuda criticilor înăcriţi şi blazaţi, care şi-au uitat parcă şi propria lor copilărie ori nu au avut-o niciodată, opera lui Ionel Teodoreanu va corespunde celor mai adînci şi eterne cerinţi interioare ale adolescenţilor. Ionel Teodoreanu citise multă literatură clasică şi modernă, îi înţelesese bine sensurile şi o asimilase foarte bine.

Ca avocat, specialitatea lui era dreptul penal. A fost în această privinţă un clasic urmaş al tatălui său, pe care îl întrecuse, dacă nu ca experienţă, ca artă. L-am auzit pledînd în fiecare zi, ani întregi. Era întotdeauna o delectare, te simţeai mereu în faţa unei opere de artă. Trama faptelor era, ca într-un roman realist, un fond „documentar". Fondul pledoariei lui era încrustarea lor în marea lume a faptelor omeneşti, a societăţii, cu moravurile şi lipsurile ei pline de cruzime. Era analiza faptului încriminat în contextul social, privit cu un ochi expert de sociolog şi de psiholog totodată. În această a doua latură, făcea apel la toată cultura lui literară. Gide, Dostoievski, Tolstoi erau aduşi în sălile tribunalelor, ca un fel de experţi ai sufletului omenesc şi ai celor mai tăinuite ale sale mobile.

Ionel, ca avocat, făcea de multe ori abstracţie de cei cărora li se adresa, de cultura sau incultura lor. El făcea o pledoarie „model", cu toate implicaţiile şi incursiunile psihologice definite de literatură, aşa cum cerea alcătuirea ei după toate regulile artei. El pleda cu aceeaşi preocupare de artist cu care îşi scria cărţile. De aceea, pledoariile sale aveau tot atît o valoare literară, pe cît juridică, iar mai presus de toate, una umană, de adevăr uman.

Am pledat de multe ori împreună la Curtea cu Juri, în procese penale, în acuzații de crimă. Ceea ce era hidos în faptul încriminat era un pretext de mari frumuseți de logică, de gîndire, de argumentație, de stil, într-o analiză somptuoasă și vastă, care epuiza toate ipotezele. Cine era în afară de proces și-l asculta era atras și vrăjit de frumusețea pledoariei, care făcea să dispară și fapt, și autor, și finalitatea pledoariei. Ea era frumoasă ca o operă de artă. Și cel dezinteresat nu voia mai mult. Din cauza atîtor implicații și incursiuni, pledoariile lui Ionel Teodoreanu erau de cele mai multe ori foarte lungi. Asociațiile de idei se înlănțuiau bogate, diverse. Și el era în putere să vorbească, la fel de frumos și interesant, ceasuri întregi : 8 ore, 10 ore, o zi și o noapte, cu mici suspendări obișnuite. Era o mare istovire nervoasă. Ajungea leoarcă de transpirație. De aceea, pe pupitrul de la care pleda așeza de la început un teanc de batiste, iar sub el, un termos cu apă.

Avea un extraordinar simț psihologic cu care intuia ce este în capul judecătorului sau juraților. Cînd simțea că nu i-a convins, folosea toate mijloacele elocvenței lui, după temperamentul celui ce trebuia convins. Ducea o luptă. Cînd cauza pe care-o apăra era vădit dreaptă, îl agasa teribil să simtă că cei ce judecau nu intuiseră asta. Atunci devenea agresiv, uneori dezagreabil. Prin temperamentul său, el avea nevoie de receptivitatea judecătorilor pentru a-și dezvolta pledoaria după toate regulile artei. Încăpățînarea sau prostia pe care le simțea fără greș îl derutau, îl exasperau, îi luau elanul, ca atunci cînd îți dai seama că ceea ce faci e inutil din cauza impermeabilității.

Mi-aduc aminte că o dată, la Iași, eram împreună într-o acuzare de crimă, la Curtea cu Juri. Dovezi directe nu erau. Prezumțiuni — foarte slabe și acelea oarecum fără bază și putere de convingere, de vreme ce nici procurorul nu putuse da vreo justificare, vreun motiv pentru care cel învinuit ar fi făcut crima. Loc larg de pledoarie. Ionel pleda de vreo 4 ore. Ajunsese tocmai la lipsa de motiv a crimei. Se referea la André Gide, teoretician pe atunci al faptelor gratuite. Argumentarea lui era de-o mare frumusețe, și o expunea convingător și impetuos. Deodată

însă, ştergîndu-se de sudoare şi desfăcînd o nouă batistă împăturită, se pleacă spre mine şi-mi spune încet :

— Ah, Demostene, nu mai pot. Cînd mă uit la ăla cu capul pătrat, nu-mi mai vin cuvintele !...

Într-adevăr, printre juraţi, chiar în mijlocul lor, în rîndul întîi, era un cetăţean voinic, cu capul mare, ce părea şi mai pătrat din cauza părului ce sta în sus, tuns drept ca o perie. Avea ochii mici şi clipocind, cu toate că părea a face un mare efort de concentrare ca să înţeleagă. Sigur că nu era el vinovat. Ionel îi vorbea de Gide ! Dar frumuseţea pledoariei, rotunjimea ei armonioasă aşa cerea.

În fapt, pe cel cu capul pătrat l-au convins la deliberare ceilalţi unsprezece juraţi.

Pentru Ionel Teodoreanu, tribunalul, procesele, şedinţele, sala paşilor pierduţi, „urlătoarea", cum se spunea camerei avocaţilor, erau un excitant. De cum intra în tribunal, era trepidant, neliniştit, irascibil, vorbea, apostrofa ; luase chiar obiceiul unei mari libertăţi de limbaj, pe care-l folosea în gura mare pe culoare, fără să se jeneze de nimic. Îl şi tracasau clienţii, cu întrebări inutile, cu temeri, cu nerăbdări stăruitoare, uneori cu o panică gratuită. Nu ! Bietul Ionel nu a avut o viaţă liniştită şi o muncă uşoară. Îl satisfăcea poate amorul propriu, îi plăcea pentru partea artistică pe care o punea în ea, dar uşoară nu era. Enervantă, istovitoare şi, în sine, lipsită de înălţime. Pe sala paşilor pierduţi, în care clocotea ca un ecou puternic vuietul totalităţii vocilor, nedesluşit şi clocotitor, domina glasul lui, cînd glumeţ, cînd sarcastic, cînd enervat. Vorbea cu degajare, de parcă ar fi fost într-o împărăţie a lui. Ajunsese astfel să fie cunoscut de toţi acei care au trecut de cîteva ori prin tribunal. Era o mare figură a barei. Era tot atît de mare vorbitor pe cît era scriitor. Arte diferite, în care excela în mod egal. Cultura, inventivitatea spiritului său, darul uriaş de a transpune totul în imagini îl ajutau şi într-un caz şi-n celălalt. Vorbirea şi scrierea era înrudite ; purtau amprenta lui, unică şi inimitabilă.

Avea o energie extraordinară. Avocatura e profesiune de uzură dacă o faci serios, consumă nervi, cere alergă-

tură, ţine în fiecare moment inteligenţa în stare de alarmă. Probabil că veşnica sa bună dispoziţie, gata totdeauna de glume, îi ajuta mult să dovedească greaua lui corvoadă. Scriitorul imaginilor delicate, a florilor de zarzăr, ducea de dimineaţă pînă seara o muncă de rob, într-o continuă tensiune. O înstrăinare de el însuşi. Se regăsea pe el, cel autentic, adevărat, doar în vacanţă, cînd se refugia în singurătăţi, la o mănăstire sau în cine ştie ce vilă izolată dintr-o staţiune, unde-şi fereca poarta grădinii, uşa casei, şi unde nu mai vroia să vadă nici nevastă, nici copii. Nimeni n-a ştiut în ce condiţii de viaţă scria. Nu ştiu cum, părăsită zece luni pe an, muza lui nu şi-a luat lumea în cap şi i-a mai rămas atît de fidelă.

Dar munca aceasta a tot ros, a tot ros mereu, ca un cari care-i măcina lent inima pe ascuns. Pînă într-o zi...

Era în toiul iernii în 1954, o iarnă cum nu s-a mai văzut, cu zăpadă de 2-3 metri, cu troiene care înfundau străzile, cu viscol înăbuşitor. Nici un mijloc de transport nu mai circula. Prin unele locuri traversai strada prin tunele, sportivii mergeau cu skiuri, pe deasupra zăpezii îngrămădite pe străzi. Se urca pe ea pe scări tăiate în zăpadă, şi se bătătoreau cărări de pe care vedeai, pe geamuri, în dreapta şi în stînga, odăile de la etaj ca şi cum ar fi fost în subsoluri.

După o noapte cu un vis alb, prevestitor ca o chemare din nimic, după un zid alb, o moarte albă, o zi albă în cer, în aer, pe pămînt. Viscolul a învălmăşit realitatea cu visul într-o singură obsesie de alb. Noaptea a părut şi ea albă, şi prin lumina ei de clar de lună care nu era aievea a umblat inefabilul prevestirilor. Bieţii nervi istoviţi ai omului-artist pursînge au primit mesagii nedescifrate de alţii şi le-au transmis. Ionel scria rar poezii. Scrise atunci poezia zidul alb din faţă, strigăt de alarmă a inimii în panică — mistică prevestire.

Afară, pe străzi, grozăvia continua. Între cerul care nu se vedea şi pămîntul ce se bănuia doar, alergau nebune florile troienelor necăzute încă. Părea că globul pămîntesc rătăcise pe undeva, prin regiunea Polului Nord, cu osia ruptă, cu legile astronomice stricate. Cum să te duci la tribunal? Cu ce? Pe agendă însă, procesele penale, cu nume scrise mărunt, răscoleau conştiinţa. Un

telefon : o primă concretizare a prevestirii. Din tribunal, secretara anunța că procesele se judecă totuși. Teribila, ucigătoarea rutină a vieții cotidiene ! Îl chema. Și el nu-și putea lăsa omul care-i încredințase apărarea onoarei și libertății. Ionel îmbrăcă repede o scurteică îmblănită, ce fusese a tatălui său. Îi era mică, îl strîngea. El, sportivul, nu purtase niciodată așa ceva, dar afară era prăpăd. Ieși. O luă pe jos, tăind troienele, împotmolit în zăpadă, la fiecare pas, pînă la mijloc. Mers istovitor, inuman. Dar sunase telefonul, sunase și soneria fără oprire a conștiinței. Un popas ; răsuflarea e grea. O transpirație nefirească inundă trupul. Alt popas și înainte.

În drum, o alimentară deschisă. Cine să mai iasă pe vremea aceea după aprovizionare ? El tot a ieșit. Intră înăuntru. E coadă la casă. Se pune la rînd și așteaptă. Dar nu mult. Ceva straniu, cald învăluie totul, și Ionel se prăbușește. Moare. Deodată, toată scara valorilor s-a schimbat. Proces, judecată nu mai au nici o importanță, absolut nici una. Nimic din ce era chiar important cu adevărat nu mai are nici o importanță. Totul s-a mutat într-o lume cu o singură dimensiune — una fără de sfîrșit. Și un calm. Parcă s-ar fi oprit vijelia și timpul pe pămîntul încremenit nevăzut sub nămeți.

O săniuță ca pentru copii, ca din copilărie, ca într-o joacă de copii, îl transportă acasă, în strada Romulus, la nr. 53. Lili trăiește ? Știu eu ? Ea știe oare ?! Este o viață mecanică, a inconștienței și obișnuinței organelor, la care conștiința nu are nici o participare. Lili e și ea acum un mic robot. Totul în ea, în afară de mișcările fizice, a amorțit. Albul obsedant de afară e și în creier, exasperant. În locul vieții familiale, grea, dar liniștită, s-a intercalat alta, cu străini, cu ocupații ciudate, pînă ce Ionel apare cu același cap de zeu tînăr și adulmecînd viața, pe un catafalc improvizat. În altă zi, curtea, casa s-au umplut de prieteni, de străini, toți căutînd parcă cu privirea, în gol, ceva, o scăpare, un punct de sprijin. Pînă în Calea Călărași l-au dus tot așa cu o săniuță, săniuța copilăriei lui, pe ulița goală și înzăpezită, pe care nu trecea nimeni. În cameră, a rămas podiumul catafalcului cu vreo cîteva flori căzute. Nepoțica lui, fata lui Afani, intră fără să știe unde și începu se adune florile.

Nu înţelegea nimic. Grozăvia cea mare a condiţiei umane îi era necunoscută. Era la vîrsta neplăcerilor mici.

Agenda n-a mai înscris nimic. Vieţile imaginate n-au mai luat fiinţă. S-a aşternut un pustiu larg şi apăsător. Lili a început de atunci corespondenţa cu lumea cealaltă. O poartă şi acum. Răspunsuri nu primeşte, dar nu se poate ca scrisul ei să nu ajungă acolo unde îl îndreaptă ea cu atîta încredere.

Am cuprins astfel o viaţă de om, cu bucurii şi dureri, de la început şi pînă la sfîrşit. Ce puţin ! Ce scurtă ni-i viaţa ! A rămas însă viu universul lui de închipuire şi vis, în care, în Dănuţ şi puţin în fiecare personaj, cei de astăzi îl mai întîlnesc în ceea ce a fost el, esenţial. În fiecare an, o sută de mii de oameni trec prin Medelenii cărţilor lui, prin casa bunicilor.

Ibrăileanu nu mai e singur.

## AL. O. TEODOREANU

Numele lui mic era Alexandru. Al tatălui, Oswald. De aici, în mod oficial, acest Al. O. Teodoreanu. Nume de catalog de şcoală, păstrat de el, nealterat, şi în semnătura operei sale scrise cu aceeaşi grijă de precizare. Cînd despre această operă se vorbeşte în serios — cum fac criticii sau istoricii literari —, aşa se obişnuieşte : Al. O. Teodoreanu, nume de mare ţinută, de enciclopedie literară. Dar cînd despre aceeaşi operă şi autor se pomeneşte verbal, într-o convorbire degajată între prieteni, atunci autorul se pronunţă Păstorel. E supranumele lui Al. O. — numele lui de legendă, cel din aventura amuzantă a vieţii sale. Nu este acesta numele din actele de stare civilă cu peceţi şi semnături indescifrabile, din cataloagele de şcoală, din diplome, din buletinele de identitate şi nici din iscălitura pusă sub scrierile lui. Opera lui orală însă, preţioasă şi vastă şi ea, nemuritoare şi ea în aceeaşi măsură ca şi cea scrisă, a circulat şi circulă în toată ţara şi chiar şi în lume, sub numele unic, scurt, fără implicaţii de familie : *Păstorel*. Frate bun cu Ionel Teodoreanu, dar cu nici o urmă de asemănare, nici la chip, nici la

concepția de viață, nici la temperament, nici la operă. E greu de conceput doi scriitori mai diferiți unul de altul decît acești doi frați. Unul, Ionel, cultivînd stilul înflorat, chiar încărcat cu flori, cu adevărat ca un zarzăr la început de april, celălalt, Păstorel, un stil clasic, echilibrat, îngrijit, dar fără fast ; unul, de-o candoare romantică de basm gen *Le Grand Meaulnes*, celălalt, frust, realist, cinic, zvelt și spiritual, aducînd aminte uneori de Anatole France, alteori, de Jules Renard și Courtelaine. Cu toate că au scris în aceeași epocă, crescuți în același mediu, avînd aceeași educație. Dumnezeu să mai înțeleagă ce anume determină asemenea deosebiri de concepții și de atitudini, de temperament și stil de viață.

Cu o diferență de vîrstă între ei de 2 ani, trăind în aceeași familie, învățînd la aceeași școală, iar mai tîrziu ducîndu-și viața tot împreună, fie la părinți, fie, apoi, în casa lui Ionel, ei au format laolaltă atît de mult un grup, încît cu greu se poate vorbi de unul fără celălalt. De altfel, în cele scrise pînă aici despre Ionel s-au cuprins în chip necesar și referiri la Păstorel.

Teodoreanu O. Alexandru din catalogul tot al Liceului Internat din Iași era doar cu un an în urma mea. Prea puțin ca să fi determinat, chiar după mentalitatea de elevi de atunci, vreo ierarhie de vîrstă și o anume atitudine în consecință. Toate condițiile deci pentru ca astăzi, cînd caut să-mi aduc aminte de el să-l pot defini pe cel de-atunci. Și totuși, îmi este cu neputință. Căci noțiunilor curente, clasice de băiat bun, băiat rău, silitor sau leneș, cuminte ori obraznic nu le pot găsi o aplicare la el. Dacă vroiți, el a fost toate acestea la un loc, fără voia lui, fără să observe cineva și după cum priveai comportarea lui. Era băiat bun în sens didactic, fiindcă „știa", dar era rău, fiindcă știa fără să învețe. Era silitor, și chiar mai mult, la discipline care-l interesau, care-i plăceau, cum era de pildă limba latină, dar era mai mult decît leneș la altele, care nu-l interesau de loc, cum era, tot ca exemplu — căci erau mai multe —, matematica. Nu era cuminte, căci avea o atitudine dîrză, demnă, de frondă față de cei mari, de pedagogi, de profesori, dar nu era nici obraznic, deoarece obrăznicia neaoșă a copiilor exclude delicatețea, și el avea o mare delicatețe înnăscută

şi era un perfect cavaler. Trebuia să nu-l considere de loc inferior pe cineva pentru ca să-şi îngăduie o obrăznicie. Altfel ar fi considerat-o o laşitate sau o cruzime. Avea astfel unele calităţi majore, de caracter, de fire, de dispoziţie, dar nu avea defecte majore. Acea înclinaţie gen muşchetar pentru cultul lui Bachus, care l-a caracterizat, s-a desăvîrşit mai tîrziu, şi apoi aceea nu era un cusur, ci, dimpotrivă, după înţelepciunea lingvistică a poporului, un dar, sau, şi mai precis, un har.

Aşa, fără a excela şi fără a exagera în vreo privinţă, în liceu, el era totuşi în clasa lui „o personalitate", un elev în unic exemplar pe liceu chiar, cu o sprinteneală de minte care nu aşteptase numărul anilor pentru a-şi dovedi preţul şi spontaneitatea. Avea un foarte irascibil simţ al onoarei, al demnităţii, un fel de cavalerism gascon stilizat, de Edmond Rostand, de legenda Cyrano, şi îl paroda ostentativ, cu toat riscurile şi în toate împejurările, chiar în război, unde puţini rămîn consecvenţi în această privinţă. Caracterul, temperamentul acesta, au fost native. Şcoala l-a găsit gata format, şi Păstorel le-a păstrat şi le-a cultivat astfel, neclintit, pînă în ziua sfîrşitului său.

Avea din liceu o filozofie a vieţii, proprie, rar întîlnită la vîrsta aceea. Nu lua nimic în tragic din ceea ce numim noi astăzi „condiţie umană". Viaţa, aşa cum este, o considera ca un dar, de care trebuie să te bucuri din plin, fără a te gîndi prea mult la finalitatea ei, fără a-ţi face prea mult sînge rău de ceea ce pare trist, neplăcut sau chiar tragic. Nu era cinism în această concepţie ; poate puţin epicureism. El a primit darul vieţii aşa cum este, fără obiecţii şi rezerve, dar cu gîndul de a se opri asupra ceea ce are bun şi delectabil. Nu-l impresiona, nu-l înspăimînta nimic din ceea ce viaţa poate însemna ca tragedie. Vom vedea aici că şi moartea a primit-o pînă în ultimul moment, cînd mintea s-a pierdut înainte de a se pierde sufletul, cu glume. A bravat-o cum a bravat şi viaţa. Nu din insensibilitate, ci din demnitate, dintr-o înţeleaptă înţelegere a ei.

Anii, vîrsta nu au schimbat nimic din felul său de a fi, din acest fel propriu de a privi viaţa. Alţii ar spune că a rămas veşnic tînăr ; eu aş fi înclinat să spun că a

fost matur din tinerețe, dar nu în sensul acelei seriozități plicticoase care usucă totul și în sensul în care viața a fost privită de la început pînă la sfîrșit, fără a fi luată în serios. Foarte semnificativ mi se pare în această privință că nu l-am văzut niciodată pe Păstorel, în liceu, jucîndu-se cu ceilalți colegi acele jocuri care constituiau atunci delectarea copiilor. Îl știu însă ascuțit spectator și aruncător de spirite. „Jocul" lui era de-o altă substanță, spiritual. Dacă jocul vine conștient sau instinctiv — din nevoia de uitare a ceea ce tulbură și apasă — Păstorel avea alt leac : desconsiderarea totală a tot ce-i putea întuneca viața, fie și o clipă.

În fața condiției umane, a soartei imuabile, fatale a ființei omenești, atît de tragică la capătul ei, s-au cutremurat altădată Goethe și Tolstoi se cutremură astăzi Jean Paul Sartre și Eugen Ionescu și se cutremură sute de milioane de oameni dintre cei mai conștienți din epoca noastră care au ajuns la o filozofie a absurdului și care au dus la o anumită isterie a artei și la un fel de stare de presinucidere a multor intelectuali.

Să fi avut oare Păstorel aceeași filozofie a vieții, la care el a reacționat nu cu o încruntare tragică, ci prin acceptarea cu inimă ușoară a condiției umane, etern imuabilă ! Eu cred că Păstorel n-a făcut filozofie, ci și-a urmat cu sinceritate și nestînjenit de conveniențe sociale impulsurile firii sale : a glumit, a rîs, a dus o viață după voie, dîndu-i sensul unei scurte petreceri, la care spiritul și vinul aduc, precum în antichitate, și uitare, și voie bună.

În comentariul clasic al umoriștilor, se obișnuiește să se dea umorului un sens tragic. Zice-se că numai astfel asemenea opere au profunzime. Un asemenea sens nu se ivește nici o clipă în opera lui Păstorel și nu s-a manifestat nici în felul său de viață. El s-a călăuzit de filozofia lui Lucrețiu, a lui Horațiu, a lui Anatole France. Această preferință a manifestat-o din liceu. Obiectele pentru care avea pasiune și care-l preocupau dincolo de limitele lecțiilor și de ora la care suna clopoțelul, pentru a deveni o preocupare intimă, erau latina și buna literatură clasică franceză. Avea o memorie formidabilă. Se întîmplă să întîlnim deseori oameni care știu versuri pe

de rost, dar pe-o arie restrînsă. Păstorel ştia pe dinafară mii de versuri latineşti şi franţuzeşti, şi nu numai versuri. Recita pagini întregi din Tacit cu o plăcere care mărturisea nu numai înţelegerea naraţiei lor, ci şi a frumuseţilor literare. Şi îi plăcea foarte mult să recite.

Cu darul moştenit pe linie maternă de la celebrul Gavril Muzicescu, memora cu mare uşurinţă o sumedenie de opere muzicale, zeci şi zeci de şansonete, pe care le cînta acompaniindu-se singur la pian. Degustarea frumosului literar îi procura cea mai mare plăcere ; îl transfigura, îl entuziasma.

Cine vede în viaţa şi în opera lui Păstorel o uşurătate perpetuă se înşală, i-a citit opera în fugă sau e lipsit de echipamentul cu care să sesizeze fineţea nuanţelor şi preţul lor cu totul excepţional. Păstorel e un scriitor de mare fineţe, şi scrisul lui o cere şi altora.

Omul acesta, atît de jucăuş şi de indiferent cu viaţa şi valorile ei sacrosante şi tabu, a descoperit ceva care merită în ochii lui toată seriozitatea, toată dăruirea lui, preţul muncii lui de om altfel comod şi nedisciplinat.

Acel ceva a fost *Arta*.

Ca toţi clasicii lui preferaţi din antichitate sau contemporani, el a avut o extraordinară şi riguroasă conştiinciozitate artistică. În proză, în poezie, aceeaşi exigenţă, aceeaşi grijă de perfecţiune. Orice scădere i se părea o ofensă. Înrudirea lui spirituală, de concepţie artistică şi frumos cu clasicii latini — marii lui tovarăşi de singurătate — face poate, de aceea, ca explicaţia subtilităţii artei sale să scape multora care îl citesc cu ideea preconcepută a unei uşurătăţi.

Acest mare umorist, cu o operă în aparenţă atît de spumoasă şi de apropiată de disponibilităţile sufleteşti ale cititorilor — în genul muzicii uşoare —, cere, în realitate, pentru a-i degusta toată savoarea, o pregătire, un anume rafinament. Nu — Păstorel nu este un autor facil. Trebuie un anume nivel estetic, o educaţie estetică, o deprindere cu cultura şi esenţele ei cele mai fine, pentru a gusta subtilităţile din *Hronicul Măscăriciului Vălătuc, Tămîie şi otravă, Trei fabule, Mici satisfacţii* şi multe versuri din *Caiet*. Altfel ţi se pare că e vorba doar de nişte ghiduşii distractive. Ţinuta acestei literaturi nu

este concesivă. Ea are, prin estetismul ei, şlefuit cu uimitoare precizie, ceva aristocratic. El n-a urmărit prin genul său să cîştige orice fel de cititor. Nu oricine poate cunoaşte, deosebi şi aprecia la justa ei valoare o mobilă autentică Ludovic al 15-lea. Trebuie ceva mai mult pentru asta decît cunoştinţe de tîmplărie. Meseriaşii scrisului, oricît de onorabili, nu au nici ei o situaţie avantajoasă în înţelegerea scrisului lui Păstorel. Pentru asta trebuie o educaţie mai întinsă şi un simţ mai delicat. De aceea, poate unii, calificaţi pentru a avea un alt discernămînt, s-au mulţumit nu numai din comoditate de gîndire să-l socoată drept un umorist facil, şi atît.

Poporul nostru, înzestrat din plin cu o inteligenţă sprintenă şi vie, a fost totdeauna, cum se cuvine, amator de umor, de glumă şi comic. Multe personaje fabuloase din mitologia populară le întrupează strălucit sub denumiri care implică milenare izvoare. Asemenea înclinaţiuni fac parte din tradiţia literaturii populare. Dar literatura acestui secol 20 a adus o contribuţie foarte săracă la acest vechi tezaur. Opera lui Al. O. Teodoreanu trebuie cu atît mai mult păstrată şi studiată cu atenţie pentru a se pune în valoare atît legătura ei cu acel comic bun şi bătrîn de odinioară, cît şi ceea ce a adus, pe măsura vremii, o nouă subtilitate. În această ordine de idei, expresia literară arhaică din *Hronicul Măscăriciului Vălătuc* nu este o întîmplare, un capriciu sau o modalitate de a spori comicul printr-un mijloc ieftin, ci o acordare artistică a comicului de azi cu străvechiul comic popular. Aceasta de altfel reiese evident din dozarea artistică a expresiei arhaice.

Arta a fost pentru Păstorel dominanta unică în viaţă. Celelate două, Dragostea şi Moartea, obsedante în genere pentru orice fiinţă omenească, nu l-au stăpînit. Nu s-a lăsat niciodată confiscat de tirania unei iubiri şi nici de obsesia şi spaima morţii. A iubit bineînţeles, dar nu pînă la acea uitare de sine, specifică mai ales adolescenţilor. A privit iubirea ca un madrigal plăcut, fără implicaţii interioare prea adînci, nici în început, nici în sfrîşit. Un amuzament plăcut, în doi. Floarea unei clipe.

Desigur că discreţia şi delicateţea lui au voalat unele simpatii. Nu ştiu însă decît din adolescenţă dragostea

lui pentru Margueritte P., pentru acea veselă şi blondă Margueritte, care amintea de imprecaţia unui vers din Baudelaire : *„O ma si blanche, o ma si froide Margueritte“*. Deşi în acel timp eram aproape nedespărţiţi şi foarte buni prieteni, nu mi-a făcut nici o confidenţă şi nici nu am simţit vreo schimbare în felul lui de a fi ; nici exaltarea primei mărturisiri, nici sfîşietoarea tristeţe a ultimei întîlniri. Doar unele accente din *Caiet*. Dragostea nu e numai „un lucru foarte mare“, cum spunea Guţă Popîndău al lui Topîrceanu, ci şi un lucru grav. Şi Păstorel nu putea fi grav. Sub numele de glorie Margueritte Romane, dragostea lui a fost o mare artistă la Paris. Era blondă, veselă şi luminoasă ca o zi senină de mai. Era cu neputinţă să n-o iubeşti. Se vede că de asta a iubit-o şi Păstorel. După ce a cunoscut gloria pe scenele Parisului, Margueritte s-a întors la Bucureşti, unde soarele zilei de mai a apus după inevitabilele legi universale.

Pînă la vîrsta de 59 de ani, Păstorel a fost burlac. E ipostaza socială care se potrivea firii lui independente. A trăit în familie, în tinereţe — cu părinţii, apoi, după moartea tatălui său — laolaltă cu mama, pentru ca, şi la moartea acesteia, să se alipească familiei lui Ionel. Era prea străin şi detaşat de tot ceea ce pretind nevoile curente ale vieţii pentru a fi putut trăi singur. Tîrziu, cînd de obicei se lichidează căsătoriile, s-a însurat cu Marta Poenaru Căplescu, care i-a fost pînă la moartea lui cea mai potrivită tovarăşă de viaţă. Două firi care se înţelegeau de minune ; cu aceeaşi viziune de aventură uşoară, amuzantă şi trecătoare a vieţii. Cel ce se părea că nu-şi va găsi niciodată o aşezare familială personală şi-a aranjat una cît se poate de fericită, cu toate loviturile sorţii şi adversităţile împrejurărilor. Păstorel şi-a găsit, la maturitate, o adolescenţă cu elanuri atenuate, fără a-şi fi stricat „stilul“. Nimic din ceea ce caracteriza temperamentul şi vechile habitudini ale lui Păstorel nu o contraria pe Marta. Ceea ce nu-şi închipuia nimeni — adică un Păstorel familist, bun soţ — a realizat această potrivire de caracter şi preferinţe. Marta, căreia el i-a dat numele intim de „Garofiţa“, a avut şi înclinaţiunea necesară şi tactul de a se adapta unui om nedeprins cu disciplinele familiale şi certat cu orice conformism.

Nu am cunoscut om mai apolitic decît el. Nu înțelegea politica, n-o percepea ; nu-l interesa. Nu avea de altfel nici o convingere și nici o atitudine politică. Poate din cauza rafinamentului artistic și a grijii lui de o anumită atitudine și ținută demnă de viață, era puțin snob, avea preferințe aristocratice. Dar și aceasta, nu știu cum, într-o sferă spirituală lipsită de determinante sociale, de clase, de interese și contradicții de ordin material. Aristocratismul lui era reflexul rafinamentului și al distincției, pe care le considera valori spirituale, artistice, fără nici o legătură cu situații sau poziții sociale. Atitudinea lui de bravadă, de frondă, de „cavaler" în cel mai protocolar sens, îl situa de la sine într-un anumit cerc de preferințe.

Păstorel a trăit apoi, ca o prefațare a morții, o perioadă grea și tragică din viața sa, despre care n-am să mă ocup aici.

★

Ca ofițer de artilerie, Al. O. Teodoreanu a luat parte la primul război mondial. A fost brav, disprețuitor de moarte, ca totdeauna. Firea lui glumeață l-a făcut iubit de toți soldații. Serviciul militar, care pentru unii însemna o corvoadă, a fost pentru el o recreație plăcută. Cavalerismul său și-a găsit acolo multe prilejuri de satisfacție. Pinteni de argint, cravașă cu mîner de argint, pantaloni cu lampas caracterizau exterior inofensivul lui snobism gascon. O carte de vizită sau semnătura : ,,Căpitanul de artilerie Al. O. Teodoreanu" îl definea mai mult și mai precis decît s-ar crede. Și după ce i-a trecut vremea acestui romantism desuet, mai parada cu mare satisfacție mîndria de a fi căpitan de artilerie, deși nu făcea niciodată caz de comportarea lui în război. Purta însă vădit melancolia după camaraderia care se naște numai în asemenea împrejurări și pomenea cu emoție și mare simpatie de o serie de soldați. Și din armată, și din război, luase partea anecdotică, amuzantă și comică, ce urmărește orișiunde pe unii oameni și pe care împrejurările o speculează uneori foarte artistic.

Deşi complet asocial, Păstorel a încercat totuşi, în tinereţe, silit de imperativul existenţei, să se integreze şi el în mecanismul orînduirii societăţii şi a intrat în magistratură ca supleant la tribunalul din Turnu Severin. Era fireşte tînăr, necunoscut ca scriitor şi nici ca om într-un oraş străin, aşa că preşedintele tribunalului ca şi colegii lui nu au ştiut cu cine au de-a face. S-au lămurit însă curînd. O dată ce din viaţa însăşi trebuie să iei partea ei amuzantă pentru a nu ţi-o strica sau amărî zadarnic, nici treaba aceasta de judecător nu trebuie făcută încruntat şi cu morgă.

După un timp, preşedintele tribunalului, vroind să-şi dea seama ce este în acest supleant, i-a spus într-o zi : „azi intrăm în şedinţă împreună". Vroia oarecum să-l îndrume, să-l formeze. Era o şedinţă penală. Vine la rînd un proces de adulter. Avocatul soţului înşelat — căci asta pare să se întîmple mai des, sau numai se află mai uşor, fiindcă e mai picant — face o pledoarie fulminantă, arătînd flagelul unor asemenea moravuri care sapă temeliile familiei şi ale societăţii, cerînd o pedeapsă severă, pentru a fi un exemplu tuturor celor ce-ar mai fi tentaţi să săvîrşească o asemenea nelegiuire. Mă rog, a cutremurat catapeteasma societăţii ! Se pare că avocatul avea un mare dar al vorbirii şi pledoaria lui impresionase alarmant. Temîndu-se ca nu cumva tînărul său supleant să nu se fi lăsat impresionat şi să-şi facă o părere prea gravă despre faptul în sine, considerat îndeobşte de instanţele judecătoreşti ca fără importanţă, şi astfel să aibă la sfîrşit dificultăţi de a-i obţine o opinie înţelegătoare la fixarea pedepsei, se pleacă spre Păstorel şi-i şopteşte la ureche :

— Exagerează ! Nu trebuie dată atîta importanţă. Ştii, noi în genere, în asemenea cazuri, dăm pedepse mici.

— Ba, de loc, replică scurt Păstorel, ambiguu.

Preşedintele se uită la el speriat şi contrariat, căci atitudinea lui Păstorel părea foarte hotărîtă şi fără replică, şi-i spuse : „Adică, ce vrei să spui ? Cum de loc ? Eşti pentru pedeapsa cerută de Vasiliu ? (Vasiliu fiind avocatul.)

— Din contra — lămuri, zice-se, Păstorel. Nici o pedeapsă. Achitare !

— Cum, dar faptul e dovedit și recunoscut. Legea trebuie satisfăcută. Cum motivăm achitarea ?

Păstorel :

— *„La dona e mobile“*.

Replica lui Păstorel i se păru președintelui, cu drept cuvînt, ca nuca în perete.

— Ce are de-a face asta cu adulterul ?

— Are, stăruie Păstorel, trasîndu-și silogismul cu o logică de fier. *„En fait de memble possession vaut titre“*.

Președintele rămîne descumpănit. Îl încearcă un zîmbet, dar nu fiindcă ar fi sesizat gluma groasă a lui Păstorel, ci în semn de compătimire pentru ignoranța crasă a supleantului de lîngă el, care face o asemenea confuzie și harababura de principii. Vede că este inutil să mai continue.

— Vorbim noi în deliberare.

— Vorbim !, concedează Păstorel foarte hotărît și parcă puțin iritat.

În deliberare însă președintele a văzut cu cine are de-a face. Gluma s-a răspîndit în tot tribunalul și a ieșit și în oraș. Asta a făcut ca Păstorel să fie imediat cunoscut în toată lumea, să fie simpatizat, căutat... Pentru plictiseala provincială se ivise un medic salvator.

Se pare că în completul tribunalului își găsise un aderent cu care, seara, pentru a se putea întîlni ca să meargă împreună la vreun local, se anunțau cu focuri de revolver. Trăgea unul, trăgea și celălalt, și după zgomot își dădeau seama unde sînt și o luau unul spre celălalt. Vă închipuiți ce însemna asta într-un orășel de provincie în care, îndată ce apunea soarele, domnea o liniște de mormînt. La început, s-a crezut că e vorba de vreo crimă, de vreun asasinat. Poliția a fost alarmată. Nu a găsit însă nimic. Cine să cuteze a bănui pe judecător ?!

Dar, chiar în condițiile astea, Păstorel s-a plictisit în curînd, sătul să uluiască tihnita burghezie cu tabieturi, și a demisionat, întorcîndu-se acasă, spre dezolarea părinților.

O a doua încercare de a se integra în mecanismul societății n-a mai făcut. A rămas într-un fel de poziție

de fapt similară cu aceea a dadaiştilor, care exasperau societatea aşezată prin năzbîtii verbale. Păstorel era un avangardist prin fapte, nu prin vorbe.

De altfel, mi se pare că în toate aceste lepădări de constrîngeri clasice era zvîrcolirea artistului de a rămîne liber şi nealterat de rutine şi jabloane. El era născut să scrie. Eventual, să fie parte într-un adulter, iar nu să-l judece.

S-a dovedit că el a avut dreptate.

Cu timpul, fronda sa a căpătat un caracter din ce în ce mai spiritual, mai legat de însăşi creaţia sa. A devenit un epigramist foarte activ. Epigramele publicate nu reprezintă nici o zecime din puzderia de epigrame rămase orale, improvizate spontan, unde s-a nimerit, şi din care, multe cutreieră şi acum lumea intelectualilor, uneori, singure, fără tutela şi girul autorului, precum unele creaţii populare. Epigrama a fost şi ea depăşită ca gen. În ultimii ani a făcut cu poetul Mihai Codreanu, ascet cu harul şi gustul glumei şi al spiritului subţire, un schimb de sonete, care, pentru ineditul, originalitatea şi frumuseţea lor, ca şi pentru aceea că ele caracterizează perfect evoluţia lui Păstorel, în grija tot mai mare pe care o punea chiar în asemenea manifestări de moment, ar merita să le reproduc aici, spre a completa portretul viu al lui Păstorel ca şi, de altfel, pe al lui Mihai Codreanu, pe care-l veţi găsi în această carte.

Şi le trimiteau de la Bucureşti la Iaşi şi înapoi prin poştă sau printr-o ocazie. O dată, cînd am plecat la Iaşi, i-am dus lui Codreanu unul din ele. L-am găsit la Filiala Uniunii Scriitorilor, care-şi avea sediul în prea cunoscuta casă, unde la etaj era pe vremuri Jokei-Clubul, iar jos, o cofetărie de lux, centru de întîlnire a intelectualilor ieşeni, numită la început Tufli, apoi Vlădescu.

Erau mai mulţi colegi din Iaşi în acea încăpere, printre care şi foarte tînărul poet Niculae Labiş, pe care atunci l-am cunoscut. Codreanu a luat scrisoarea, s-a retras într-un colţ spre geam unde era mai multă lumină, pentru ca să poată vedea, şi a început să citească, învîrtind hîrtia cu sonetul aşa fel ca singura rază

vizuală care-i mai rămăsese validă să poată ochi succesiunea versurilor. Şi la fiecare vers rîdea în sine, mocnit, ca un sughiţ scurt, cum era rîsul lui. Moartea unuia, apoi a celuilalt a pus capăt acestei corespondenţe *sui-generis*.

Sonetele acestea au avut norocul să fie scrise pe cîte-o bucată de hîrtie de caiet şi au rămas. Le-ar fi putut scrie, fără să-i pese, pe marmura unei berării sau a unei bodegi, şi le-ar fi şters chelnerul cu cîrpa lui, căci Păstorel, dacă nu concepea seriozitatea vieţii, cu atît mai vîrtos rîdea de aşa-zisa „nemurire". Şi, totuşi, ce paradox — tocmai el are o mică parte din ea.

Sonetele acestea, ca multe alte scrieri ale sale, puteau să fie orale, alcătuite spontan, în cap, şi debitate la un pahar de vin. Căci, alături de opera lui scrisă, el a mai creat şi însumat cu anii, fără socoteală, o şi mai voluminoasă operă vorbită, ca de trubadur ambulant, în mare parte de o valoare egală. Epigrame, catrene sau pur şi simplu vorbe de duh au fost risipite de el, în fiecare zi, cu-o dărnicie de copil care se amuză, prin viu grai, oriunde, fără alegere : pe stradă, la cafenea, la un pahar cu vin, la o petrecere, la frizer... Există chelneri în viaţă care le-au notat pe carnetul de socoteli şi au făcut colecţii, pe care le păstrează cu sfinţenie. Unele mai circulă încă din gură în gură şi după moartea lui, repetate în genere de cei ce vînează o reputaţie uzurpată de om de spirit, altele au fost culese de prieteni şi puse într-un sertar, altele, în fine, s-au uitat cu vremea, sau se atribuie altora, sau şi-au pierdut originea, cum se întîmplă doar cu poezia populară, verbală şi ea.

Această operă verbală nu ştie de numele Al. O. Teodoreanu. Asta este exclusiv a lui Păstorel — identificată cu acest nume de glorie populară. Această operă va trebui s-o culeagă şi s-o trieze cineva, cum a făcut Vasile Alecsandri cu poezia populară. Pînă atunci, ea circulă şi se răspîndeşte mereu, dar aceasta nu poate dăinui mult, căci, oricum, memoria este mai puţin durabilă decît hîrtia.

Şi oralitatea acestei părţi importante din opera sa face parte şi defineşte stilul său de viaţă. Acest stil implica o comportare consecventă pe-o linie şi la o înălţime care nu-i de loc comună. De la început şi pînă la

sfîrşit, în toate împrejurările, Păstorel a avut un asemenea stil. A suferit încercări grele, lovituri, dar pe toate le-a privit şi le-a primit cu acelaşi aer de glumă, de parcă nu l-ar fi privit pe el.

În duelul lui cu viaţa am impresia că a fredonat mereu, neauzit, pentru sine şi pentru satisfacerea esteticii sale personale, balada gasconă a lui Cyrano de Bergerac, cu care am impresia că avea multe afinităţi temperamentale şi de concepţie. Şi asta, pînă la sfîrşitul zilelor, singura dată cînd, în acest duel, el a fost cel atins.

Şi în duelul său cumplit cu moartea el i-a dat cu tifla. În preajma zilei cînd era vădit că nici el nu-şi mai făcea iluzia că va scăpa de odioasa boală fără iertare, l-a întîmpinat pe reprezentantul Editurii pentru Literatură, care venise din iniţiativa şi dispoziţia poetului Ion Bănuţă, să semneze un contract pentru reeditarea operei sale, spunîndu-i : „În felul acesta va apărea pentru prima dată o operă postumă, îngrijită de autor".

Neîndurătoare şi lacomă, boala a cuprins tot mai mult din trupul său împuţinat. I-a atins şi ceea ce era mîndria lui trufaşă : creierul, judecata.

Era momentul să-şi facă testamentul, căci nu a avut copii. Un prieten jurist l-a pus să-şi scrie testamentul cu mîna sa, pentru că astfel să nu mai fie nevoie de un martor şi de formalităţile oficiale. S-a pus la masa lui mică, pe care mai era un volum al lui Horaţiu, şi a încercat să scrie. Mîna, literele nu-l mai ascultau, sau creierul nu mai putea să dispuie. Rîndurile mergeau anarhic, literele la fel, ideea fără şir, deşi el ştia bine ce vrea.

A fost nevoie să fie chemat un notar. A venit un domn destul de tînăr, care, cu experienţa comportării necesare în asemenea ocazii şi vrînd să nu creeze prin însăşi oficiul său şi scopul pentru care venise o atmosferă sumbră, dureroasă, a luat de la început un ton glumeţ.

— Eu, domnule Teodoreanu, am avut plăcerea să vă cunosc. Am băut odată un pahar de vin împreună.

Păstorel, împleticindu-şi limba, care nici ea nu voia să-l mai asculte :

— Imposibil ! Mai multe, da ; un pahar, niciodată.

L-am mai văzut şi după aceea. Vorbirea nu mai avea şir. Şi gesturile erau dezordonate. Braţul drept, anchilo-

zat, parcă îndoit, aşa cum de obicei se fixează în ghips când osul e rupt, era ţinut în lături. Mersul era ezitant.

Dar, ca un domnitor de odinioară, cînd a simţit că sfîrşitul e aproape, a chemat pe rînd pe cei doi copii din prima căsătorie a soţiei sale ca să-şi ia rămas bun de la ei, să le-o dea pe Marta, mama lor şi soţia lui, în grijă. Și de data aceasta clar şi fără o emoţie în glas sau o lacrimă.

Și nimic forţat, nimic vroit. Totul firesc, în ordinea lucrurilor, în stilul lui de totdeauna. Brav, într-adevăr, pînă la capăt, şi cînd nu mai putea să replice morţii : *„À la fin de l'envoi je touche"*.

Admirabilă armonie între operă şi viaţă, Cavalerul căpitan de artilerie Al. O. Teodoreanu nu s-a predat. A fost răpus.

De n-ar fi lecţia lui impresionantă, melancolia grea a acestor amintiri ne-ar copleşi. Petrecerea lor cu o seninătate clasică e cel mai înalt omagiu ce i se poate aduce şi care i-ar plăcea.

## AL. AL. PHILIPPIDE

În 1919, cînd au apărut *Însemnările literare*, Ionel Teodoreanu era nedespărţit de-un tînăr de-o vîrstă cu el, cu conturul feţii mai chinuit, mai abrupt, cam de-aceeaşi statură, cu un mers repezit şi cu gesturi bruşte.

Nu-l cunoşteam şi eram foarte curios să ştiu cine este. Era Alexandru Al. Philippide, fiul marelui filolog, o figură aproape legendară a Iaşului de atunci.

Odată, Ionel mi l-a prezentat. Era aşa cum îmi apăruse din vedere. Îl caracterizau însă mai ales gesturile repezi, aproape violente, şi o voce care venea parcă de foarte adînc. Mi-a făcut impresia unui băiat cam închis, dificil, puţin comunicativ. A trebuit mult timp ca să mă deprind cu el şi să cred că l-am înţeles : un băiat care avea rezerve apriorice asupra oricărei noi cunoştinţe, reţinut din fire, aproape rece. Nu ştiu de unde veneau aceste aparenţe. Poate fiindcă şi poeziile lui aveau de la început ceva din

mîndra măsură și reținerea clasică, ceva dintr-o altă lume, de mitologie, cu decoruri stranii și aride, cu implicații supraomenești cu dimensiuni cosmice cu o asprime de început de lume.

Nu eram familiarizat cu acest univers al său, în care omul apărea și el cu alte dimensiuni. Am văzut apoi că, dintr-o înțelegere și compasiune umană, e un om bun și apropiat, ținînd totuși numai pentru el o parte a sufletului său, prins de acea lume fantastică ce populează viziunile lui lirice. Pe Ionel îl acceptase mai de mult în cîmpul său fantastic. Îi citise poezii, apăsînd cuvintele, dîndu-le sonorități aspre de bolovani rostogoliți într-un peisaj de semizei. Pe mine m-a primit mai tîrziu și-am devenit prieteni.

Mă duceam des în camera lui să stăm de vorbă. Mi-am dat seama de atunci de cultura lui puțin obișnuită la vîrsta pe care o avea. Tatăl său locuia într-o casă la începutul străzii Kogălniceanu, aproape de colțul cu strada Muzelor, pe care stam eu atunci. Pe geamul biroului meu se vedea geamul camerei lui și copăcelul din față care-l străjuia. O cameră mică, lipită parcă de corpul principal. Avea intrare separată și un singur geam. Puteam intra la el fără să-l deranjez pe tatăl lui scufundat în lucrările de alcătuirea dicționarului român al Academiei. Altfel nici nu ar fi fost posibil, căci profesorul absorbit de munca lui era proverbial de irascibil.

În urma unui conciliabul și după inițiativa lui Ionel, am luat hotărîrea de a duce eu lui Ibrăileanu o poezie a lui Philippide și cîteva pagini din *Jucăriile pentru Lili* ale lui Ionel, la prima ședință a redacției revistei *Însemnări literare*. Noutatea, originalitatea lor au făcut senzație. Au fost publicate în primul număr. De-atunci, colaborarea lor a devenit permanentă. Și unul și celălalt aduceau ceva cu totul nou. Un vînt primăvăratic, neobișnuit, pe-alocuri puțin straniu prin noutate a adus un nou anotimp al revistei.

Stilul așezat, obișnuit, susținut de raționalismul lucid al lui Ibrăileanu, de proza gospodărească a maistrului Sadoveanu, de versul cizelat al lui Topîrceanu, a fost încrustat de imagismul dezlănțuit al lui Ionel și de îndrăznelile viziunilor lui Philippide. *Însemnările literare* au

întinerit, s-au modernizat. Ibrăileanu, îndeobşte foarte grijuliu pentru paza formelor clasice, şi-a dat seama de talentul celor doi tineri nou veniţi şi i-a acceptat cu braţele deschise, cu toate „originalităţile" lor.

În mijlocul celebrului grup care a constituit redacţia *Vieţii româneşti* la apariţia ei din martie 1906, se află în primul rînd un bătrîn scund, cu mustăţi exagerat de lungi, căzute în jos, cu ochelari, cu capul mic şi ovalul rotund, sprijinit în baston într-o poziţie degajată de păstor ce se odihneşte, avînd în dreapta un om masiv, cu barbă mare, care nu-i altul decît Constantin Stere, şi pe G. Ibrăileanu, cu un aer timid, de elev, iar în stînga, un bătrîn cu bărbiţă albă : Neculai Gane, şi alături, un om voinic, cu fruntea largă : Paul Bujor. Bătrînul scund din mijlocul acestui grup ce reprezenta atunci floarea intelectualităţii active a ţării este Alexandru Philippide, profesor la facultatea de filologie, autorul tomurilor *Originea românilor*. Colaborarea lui asiduă la începuturile *Vieţii româneşti*, deşi cu caracter filologic, aveau, prin virulenţa polemicilor, atracţia celor mai literare pamflete. Mîniile lui pe chestiuni de limbă erau necruţătoare.

Pe stradă mergea repezit, aruncînd bătăios picioarele lui scurte, secondate totdeauna de un baston gros. De cele mai multe ori, purta o geantă mare, foarte umflată de hîrtii, ca un uger. Avea totdeauna un aer de om înfuriat, pornit să lichideze o socoteală care nu mai putea răbda întîrziere. Din cauza aceasta, ca şi din pricina limbajului său direct, lipsit de menajări protocolare, avea o reputaţie de om ursuz. De altfel, şi era. Mai ales, atunci cînd lucra acasă la dicţionar, nu-i plăcea să-l deranjeze nimeni, nici cei de-ai casei, nici străini. Această trăsătură, de altfel, de înţeles, a iscat o sumedenie de anecdote, ştiut fiind că el nu avea indulgenţe faţă de nimeni, dacă-l deranja.

Cum stăteam pe strada Tăutu, colţ cu Muzelor, la doi paşi de casa lui, îl întîlneam foarte des cînd pleca sau se întorcea acasă. Urca dealul cu paşi apăsaţi, ţinînd anevoie geanta subţioară. Îl ştia tot Iaşul. Dat fiind apucăturile pe care le popularizase anecdotele, dar mai ales marea lui reputaţie de savant, mă simţeam foarte emoţionat cînd îl vedeam de departe, şi treceam pe lîngă el cu vădită sfială, salutîndu-l şi ferindu-mă la o parte.

Asta se întîmpla foarte des. El da din cap scuturînd, ca niște aripi masive și negre, borurile largi ale pălăriei, îmi spunea tare și răspicat „bună ziua“ și trecea înainte. Nici nu avea chip să facă altceva, căci cu o mînă ținea geanta și în cealaltă avea nelipsitul baston.

Frecvența întîlnirilor stabilise între noi, cu toată diferența mare de vîrstă și de însemnătate, un fel de atmosferă familială, de vechi cunoștințe, de vecinătate. Se vede că aflase de prietenia mea cu băiatul său, de vreme ce, după cum mi se părea, mă privea cu oarecare simpatie. Pînă ce într-o zi s-a oprit sprijinindu-se în baston, și a intrat în vorbă cu mine, întrebîndu-mă unde mă duc, așa, în fiecare zi, cam la aceeași oră. Poate că citise și *Viața românească* și *Însemnările literare* și mă identificase. Mi s-a părut după aceea că și faima de om ursuz este o invenție, atît de mult sîntem dispuși a judeca oamenii după comportarea lor cu noi. De-atunci nu m-am mai sfiit cînd îl vedeam. A rămas numai manifestarea stimei pentru el.

Philippide, poetul, a dispărut repede din cercul vieții mele. A plecat la studii în Germania. Raporturile noastre s-au limitat, în mod fatal, la un schimb de scrisori, pînă ce într-o vară m-am dus în Germania, la Berlin, unde învăța el. Îi știam adresa din Charlottenbourg (Goethestrasse 56, et. 4) și, după cum mi-o descrisese el, o știam destul de bine și pe Frau Knäusel, gazda lui.

Era după primul război mondial, prin anul 1923. Marca germană era încă într-o scădere catastrofală. Circula hîrtie-monedă de bilioane și trilioane, adică avînd o valoare pur abstractă, chiar dincolo de simbolurile convenționale matematice. Alimente nu se găseau de loc. Am făcut atunci rost de o șuncă afumată — o pulpă mare de porc roșcat, arămie, fiartă savant în mirodenii, și am luat-o la Berlin. Am plecat cu niște dolari, care, și pe atunci, ofereau o garanție de stabilitate. Nu prea mulți. Cu un dolar, schimbat în cursul dimineții, trăiam o zi întreagă. Cînd am coborît în stație, și Philippide și Frau Knäusel mă așteptau pe peron, cu un căruț de purtat cu mîna, pentru dus bagajul meu, căci nu putea fi vorba atunci de nici un vehicul. Îmi scrisese Philippide că Frau Knäusel e o comoară, că e grijulie ca o mamă, dar, cunos-

cînd ca student la Iași gazdele noastre, mi-a fost greu să mi-o închipui așa cum era în realitate. Cred că șunca pe care am adus-o din Iași a fost cea mai mare senzație după... încetarea ostilităților marelui război. Am cunoscut atunci teribila nesiguranță a vieții fără o monedă cît de cît stabilă. Cursul așa-zisei mărci se schimba de la zi la zi, cu diferențe de zeci și sute de milioane. Pot spune cu mîna pe inimă că sînt un om care în viața lui a fost neverosimil de bogat : am avut în mîna mea hîrtii de-un bilion. Cu toate acestea, se mai găsea ceva de mîncare. Magazinele erau deschise, se vindea aproape tot ce căutai, iar cînd te duceai în gară, trenurile soseau și plecau exact după orar, fără cea mai mică întîrziere.

N-am rămas mult în Berlin. Am plecat în călătorie pe la Marea Baltică, pe la Swinemünde, pe la insula Rügen, pe la Marea Nordului, pe Rin, ca... bilionarii. Și astăzi am un sentiment de jenă cînd mă gîndesc că am fost un nerușinat beneficiar al catastrofei valutare a Germaniei de după primul război mondial. Nu mi-am găsit liniște și împăcare decît atunci cînd cineva, căruia-i mărturiseam această jenă, mi-a explicat că toată devalorizarea aceasta era provocată și organizată chiar de germani, în urmărirea nu știu căror beneficii destul de complicat aduse, pe care nu le-am înțeles aproape de loc nici atunci.

Philippide-tatăl a aflat pesemne de vizita mea la Berlin, căci la întoarcere, cînd ne-am întîlnit iarăși pe stradă, m-a întîmpinat cu o căldură neobișnuită.

Studiile poetului la Paris s-au prelungit cîțiva ani. Între timp, eu am fost tot mai prins de avocatură, care-mi dădea mijloacele de existență. Philippide venea foarte rar la redacția *Vieții românești* așa că ne vedeam doar întîmplător. Prieteniile din adolescență însă rezistă la toate încercările și renasc din ele însăși la orice nouă întîlnire.

Prietenia mea cu Philippide a luat caracterul dictat de temperamentul lui. Poate că și ocupațiile noastre ne despărțeau prea mult și prea acaparator. Pe cînd eram student însă, mergeam des la el și stam de vorbă în camera lui ceasuri întregi. În așa măsură, încît atunci cînd a plecat la

studii în străinătate am avut un dureros sentiment de singurătate, din care s-a născut poezia *Pustiu*, în care după ce dam mai multe senzații de părăsire folosind toate elementele care creează o asemenea atmosferă, terminam cu :

> E toamnă. Un păianjen părăsit,
> În liniștea sunînd ca zurgălăii,
> Văzînd pustiul ce l-a împînzit
> S-a spînzurat în mijlocul odăii.

Mai tîrziu, anii, obișnuințele, o stimă reciprocă a dat un alt caracter, mai matur și definitiv, prieteniei noastre, chiar dacă ne-am văzut mai rar și, un timp, unul a stat la Iași și altul la București. Acest sentiment de maturitate și de definitiv al prieteniei noastre subsistă și acum, dar, pare-mi-se, mai nuanțat, de o mai mare apropiere sufletească, de ideea că am rămas numai noi doi din cercul de altădată, și deci de melancolia deznădăjduită a acestei conștiințe. Așa se face că astăzi ne simțim mai buni prieteni, mai solidari ca oricînd, de parcă am fi sub amenințarea nedefinită a unei puteri uriașe și inexorabile ce ar vroi să ne despartă. Este astfel pentru mine un fel de sentiment de siguranță faptul că ne știm în viață, acum, cînd singurătatea apare tot mai obsedantă. La toate acestea se mai adaugă faptul că opera lui se îmbogățește mereu cu noi valori indiscutabile, că este tot mai apreciată și pusă pe culmile cele mai înalte ale literaturii noastre, ceea ce aduce un spor de stimă, bază a oricărei veritabile prietenii.

## CEZAR PETRESCU

Cine oare va putea urmări fantasticele tribulații ale acestui om ?! Cel ce i-a făcut monografia, nu a avut o muncă ușoară. Dar oricît de grea îi va fi munca și oricît de relativ rezultatul, va lua cunoștință cu acest prilej de o experiență de viață cu totul deosebită și bogată și va cunoaște un om și o viață excepțională, plină de contradicțiile unui temperament tumultuos și extraordinar de activ. Biografia lui Cezar Petrescu e o luptă aprigă cu viața a